

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelvtudományi Tanszék

**Állóvizek, tavak régi és modern kori megnevezései a
magyarban**

Témavezető:
Dr. Tóth Valéria
egyetemi adjunktus

Készítette:
Mészáros Dóra
V. magyar

Debrecen, 2009

Tartalom

I. Bevezetés	2
II. A tónevek névrendszertani leírása	6
1. Szerkezeti elemzés	6
1.1. Funkcionális-szemantikai elemzés.....	6
A. Fajtajelölő funkció	6
B. Megnevező funkció	8
C. Sajátosságot kifejező funkció	9
1.1. A hely tulajdonságára utaló névrészek	10
1.2. A hely külső dologhoz való viszonyára utaló névrészek	14
1.3. A hely más helyhez való viszonyára utaló névrészek	19
1.4. Kategorizálhatatlan nevek	22
1.2. Lexikális-morfológiai elemzés	24
1.2.1. Egyrészes tónevek lexikális-morfológiai felépítése	24
1.2.2. Kétrészes tónevek lexikális-morfológiai felépítése	26
2. Keletkezéstörténeti vizsgálat	30
1. Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott nevek	30
2. Morfematikai szerkesztéssel alkotott nevek	32
3. Jelentésbeli névalkotás	33
4. Szerkezeti változással alakult nevek	34
5. Névátvétel	35
Összegzés	36
Felhasznált irodalom	40
Melléklet	42

I. Bevezetés

1. A magyar történeti helynévkutatás a két világháború közötti időszakban vált modern tudománnyá. Ebben az időszakban a névkutatók sok figyelmet szenteltek a település- és a vízneveknek egyaránt. A történeti helynévanyaggal foglalkozó névtani szakmunkák, tanulmányok áttekintésekor azonban azt is tapasztalhatjuk, hogy a kutatók elsősorban a településneveket vizsgálták. A többi névfajta (hegynevek, víznevek, határnevek stb.) jóval kevesebb figyelmet kapott, pedig ezek is ugyanolyan nagy nyelvtörténeti jelentőséggel bírnak, mint a települések elnevezései. Szakdolgozatomban ezért egy olyan helyfajta elnevezéseit vizsgálom, amely a szakirodalomban alig kapott figyelmet, átfogó feldolgozására pedig senki sem vállalkozott: a tavak nevei állnak munkám középpontjában.

A tónevek háttérbe szorulása azért is különösen feltűnő, mert ugyanakkor a víznevek, pontosabban a folyóvíznév-kutatások régtől fontos területét képezik a helynévkutatásnak. Legjelentősebb névkutatóink szívesen fordultak a többségében szláv eredetű jövevény víznevek etimológiai vizsgálata felé. Érdeklődésük kiterjedt az erdélyi, székelyföldi területekre is: a legfontosabbak közül BENKŐ LORÁND (1948) és KNEZSA ISTVÁN (1942, 1948) ide vonatkozó munkáit említhetjük meg. Ezt a kutatási irányvonalat folytatta kiváló etimológusunk, a „Földrajzi nevek etimológiai szótára”-nak szerzője, KISS LAJOS, aki a Felvidék víznevei (1944) mellett elsősorban Erdély (1997) és a Székelyföld (1979) vízrajzi neveit vizsgálta. KISS LAJOS munkásságának egyik jelentős irányvonala a kronológiai (ókorból, középkorból vagy az újabb korból adatható) és származásbeli (ősi, indoeurópai, preszláv, német, török, magyar, ismeretlen vagy bizonytalan eredetű) rétegeinek tanulmányozása. A víznevek etimológiáját többek között BENKŐ LORÁND is vizsgálta, aki egy meghatározott nyelvterület (a Nyárádmente) víznévadási szokásaira volt figyelemmel (1947). Különböző vizsgálati szempontokat érvényesítettek más, víznevekkel foglalkozó munkák is. A vizeket jelölő elnevezések strukturális grammatikai

felépítését „A magyar nyelv történeti nyelvtana” (TNyt.) vizsgálta, kétféle szerkezeti típust mutatva be: a szóképzéssel (TNyt. 253-255), illetve a szóösszetétellel (TNyt. 525) alakult neveket. Ezt a munkát azért is említem meg, mert számos víznévi példát is találhatunk ezekre a keletkezési módokra. Míg az előzőekben említett szakmunkák elsősorban az idegen eredetű víznevekkel foglalkoztak, a TNyt. leginkább a magyar keletkezésű vízneveket vizsgálta.

A legutóbbi időkben GYÖRFFY ERZSÉBET kutatásai érdemelnek figyelmet, aki az ómagyar kor folyóvízneveinek rendszeréről számos tanulmányt jelentetett meg. E dolgozatok szólnak egyrészt a régi víznevek funkcionális szerkezetéről (2002), a hegy- és víznevek funkcionális különbségeiről (2003, RESZEGI KATALINNA), a jelentéstani összefüggésekről (2005). Ugyanő írt továbbá egy összefoglaló tanulmányt is a víznevek vizsgálatának fontosságáról általában (2006).

2. Dolgozatomban a víznevek egy kisebb szeletének, a tavak névadásának részletes vizsgálatára vállalkozom, amelyhez HOFFMANN ISTVÁN helynévelemzési modelljét (1993) vettem alapul. A feldolgozó munka alapjául több kronológiai rétegből származó forrásanyag szolgált: az Árpád-korból származó tónevek mellett ugyanis — mivel ez meglehetősen kis elemszámú névrendszer — az újabb korok tavainak neveivel is foglalkozom. Hosszas mérlegelés után az utóbbival kapcsolatban — valójában önkényesen — Somogy megye tóneveire esett a választásom, mivel ez bőséges anyagot szolgáltat a kutatásaimhoz. Az Árpád-kori névkincs összeállításában a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” (HA.) és a „Korai magyar helynévszótár” (KMHsz.) című munkák kínálták a forrásanyagot, e két forrásból közel 200 tónevet gyűjtöttem egybe. A modern kori feldolgozáshoz a „Somogy megye földrajzi nevei” (SMFN.) című névgyűjteményt vettem alapul, melyből 564 tónevet sikerült felderítenem. A dolgozatom forrásanyagául tehát ez a két kronológiai réteg s annak tónevei szolgáltak.

3. Minden névfeldolgozó munkához elengedhetetlen a forrásanyag mellett a vizsgálat elméleti keretének a kijelölése. A tónevek elemzéséhez elméleti-módszertani alapul HOFFMANN ISTVÁN helynévelemzési modellje szolgált (1993). Többek között azért esett a választásom e munkára, mert ez a mű tartalmaz egy olyan egységes leírási keretet, fogalmi hálót, amelynek segítségével a magyar helynévrendszer összefüggéseiről, területi, időbeli különbségeiről, változásának

alapvető formáiról, állandó bővüléséről egynemű képet kaphatunk. Ez a modell ugyanis meghatározza a keletkező nevek típusait, illetőleg magukat a neveket, lehetőséget ad a nyelvléírás két szintjének — a leíró és a történeti megközelítésnek — az elkülönítésére.

A leíró elemzés a nevek funkcionális és lexikális-morfológiai szerkezetét mutatja be. Ebben a megközelítésben központi helyet foglal el a névrész fogalma (HOFFMANN 1993: 30). A névrész a névnek az a szegmentuma, amely a denotátumról valamilyen információt közöl. A *Bodzás-tó* elnevezésben például a *bodzás* névrész arra utal, hogy a tó mellett valószínűleg bodzafák álltak. A szerkezeti analízis során a névrész kétféleképpen vizsgálható: funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai szempontból. A névrész mellett a másik névalkotó egység a névelem. Névelemeken a névbe tartozó lexémákat és a névben funkciót kapó toldalékmorfémákat értjük (HOFFMANN 1993: 44). Az Árpád-kori *Külső-Kerek-tó* helynévben például három névelem található (*külső/kerek+tó*), míg a *Bársonymalmi-halastó* elnevezésű Somogy megyei tónévben hat névelem szerepel (*bársony+malm-i/hala-s+tó*). A névelemekre tagolás a nevek lexikális vizsgálatában játszik lényeges szerepet.

A funkcionális-szemantikai elemzés azoknak a modellfajtáknak a számbavételét jelenti, amelyek szemléletileg szolgálják a névadás alapját. Ezek nem nyelvi osztályok, hanem az emberi gondolkodás ismeretelméleti alapkategóriái, amelyekben a helyek megismerése során felismert, nevükben is tükröződő sajátosságai fejeződnek ki (HOFFMANN 1993: 30). A nevek funkcionális szerkezetét vizsgálva kiderül, hogy helyneveink csupán egy- vagy kétrészesek lehetnek. Az Árpád-kori tavak között belső keletkezésű egyrészes névforma például a *Kárászos*, de jövevénynévként ugyanez mondható el a *Balaton* víznévről is. A kétrészes tónevek második része szinte minden esetben valamilyen fajtajelölő földrajzi köznevet tartalmaz (*tó, halastó*), így például a régi tónevek közül a *Lápos-tó*, a mai tónevek közül a *János-tó* megnevezés is.

Az analízis másik szintje a lexikális-morfológiai elemzés, mely során azt vizsgáljuk, hogy a névadásban felhasznált funkcionális-szemantikai osztályok milyen lexikális, morfológiai, grammatikai eszközökkel jelennek meg (HOFFMANN 1993: 55). A *Kárászos* például állatnévi lexémából és az *-s*

helynévképzőből tevődik össze, a *János-tó* pedig személynév + földrajzi köznévképzésű névforma. Amennyiben a funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai szerkezetfajtáknak a nevekben realizálódó kapcsolattípusait leírjuk, akkor ezzel a vizsgált névközösség (település, nyelvjárás, nyelv) helynévadási normáját mutatjuk be.

A névvizsgálati modell harmadik (történeti) szintjén, a keletkezéstörténeti elemzés során azt mutathatjuk be, hogy mik azok a névalkotási szabályok, amelyek az újonnan létrejövő helyneveket meghatározzák (HOFFMANN 1993: 67). Az előzőekben már említett példánál maradva, a *Kárász* tónevet morfológiai szerkesztés (helynévképzés) teremtette meg, a *János-tó* elnevezés pedig szintagmatikus szerkesztéssel, jelzős szerkezetként jött létre.

4. A régi és a modern kori tónevek összehasonlító vizsgálatával az a célom, hogy felderítsem, az elemzések során megállapított jegyek és tulajdonságok egységesen jellemzik-e a két kor névadási normáját, vagy vannak esetleg olyan specifikus jegyek, melyek csak az egyik, vagy csak a másik korra jellemzőek. Az Árpád-korban és napjainkban is a településnevek mellett a legnagyobb névrendszertani kategória a víznevek. Általánosan elfogadott tény, hogy a településnevek számos olyan sajátossággal bírnak, amely a rendszerükből adódik, s így a jegyek más helyfajtákra egyáltalán nem, vagy alig-alig jellemzők. Arra vonatkozóan ugyanakkor, hogy rendelkeznek-e ilyen specifikus jegyekkel a víznevek — illetőleg azokon belül a minket most jobban érdeklő tónevek — még nincsenek ismereteink. Ennek megfelelően dolgozatomban az is a célom, hogy felfedjem a tónevek névadásában rejlő szabályszerűségeket, és ezek segítségével rendszerbe foglaljam őket.

II. A tónevek névrendszertani leírása

1. Szerkezeti elemzés

1.1. *Funkcionális-szemantikai elemzés*

A nyelvtudomány gazdag eszköztárának, összetett elemzési módszereinek a felhasználásával a helynévkutatók bebizonyították, hogy a nevek jelentésének, stílusának, használatuk szociális háttérének és egyéb tényezőinek kérdései külön-külön is teljes elemzési síkot alkotnak. Ha azonban a helynevek rendszerszerűségét, belső összefüggéseit, a rendszer működését, változását vagy jelen esetben két kor rendszerének összehasonlítását akarjuk bemutatni, olyan elemzési keretet kell kijelölnünk, amely mind a helynevek névsége, azaz tulajdonnévi jellege, mind általában nyelvi jel voltuk szempontjából a legmeghatározóbbnak tűnik. A nevekre vonatkozó speciális és a nyelvvel kapcsolatos általános kutatások egyaránt azt mutatják, hogy a funkcionális szempontú szerkezeti elemzés felel meg leginkább ennek a követelménynek. Ezen elemzési szinten abból a jellegzetességből indulhatunk ki, hogy minden névadási aktus szemantikailag tudatos, tehát abszolút motiválatlan név nincs. A természetes névadásban elsősorban a denotátumok sajátosságai fejeződnek ki, a mesterséges névadásban viszont jóval több olyan megnevezés létezik, melyek létrejöttében a névmodellekhez való alkalmazkodás játszik csupán szerepet (HOFFMANN 1993: 43). Ezen elemzési szint két legfőbb alapfogalmát, a névrész és a névelem jelentését már korábban tisztáztuk. Az alábbiakban a tónevek funkcionális szerkezetében szerepet játszó névrészfunkciókat mutatom be részletes vizsgálat keretében.

A.) *Fajtajelölő funkció*

1. A hely fajtajának megjelölésére bármilyen, általánosabb vagy speciális jelentésű közszó felhasználható. Ezeket gyűjtőnévvel földrajzi köznévek szokás nevezni. A tónevek esetében többnyire a *tó* (illetve ennek birtokos személyjeles *tava* származéka) és a *halastó* fajtajelölő elem vesz részt a névalkotásban, melyekkel általában a kétrészes helynevek második névrészában találkozunk, de ritkán önmagukban is tónevet alkothatnak. A Somogy megyei tavak

között meglepően sok, 35 denotátum viseli a *Halastó* elnevezést. A fajtajelölő funkcióval bíró névrészek többféle struktúrában vehetnek részt. A helyfajtat megjelölő (F funkciójú) egyrészes név mellett összekapcsolódhatnak sajátosságot kifejező (S funkciójú), valamint megnevező (M funkciójú) előtaggal is. A fajtajelölő névrész tehát egyrészes F, valamint S+F, M+F szemantikai struktúrájú kétrészes neveket hozhat létre (TÓTH V. 2001a: 133).

Az Árpád-kori, illetve a modern kori tónevek között viszonylag kis számú fajtajelölő, azaz F funkciójú helynév szerepel. Az általam vizsgált neveknek mindössze 5%-a tartozik e kategóriába: az ómagyar kori névanyagból említhetők meg pl. a *Tó* (1015/+158/413: *Tow*, KMHSz. 278), *Halastó* (1075: *Halastou*, KMHSz. 120), *Sár* (1230: *Sar*, KMHSz. 236), *Morotva* (1255: *Morotua*, KMHSz. 192) tónevek. Az Árpád-kori tónevek között találunk továbbá egy *Álló* (1326: *Allov*, KMHSz. 31) elnevezésű tavat is, mely valószínűleg szintén ebbe a névrendszertani csoportba tartozik: benne talán az *állóvíz* szerkezet jelentéstepadással létrejött *Álló* változatát gyaníthatjuk. A modern kori névanyagban az egyrészes F struktúrájú helynevek közé csupán a *Halastó* elnevezésű tavak tartoznak, ez a megjelölés 35 denotátum neveként szerepel.

2. A fajtajelölő névrészt leggyakrabban S+F funkciójú névszerkezetben találjuk meg, melyben tehát a kétrészes helynév első tagja valamilyen sajátosságot fejez ki, a második tag pedig fajtajelölő funkcióval bír. Az általam vizsgált állóvíznevek legnagyobb része ebbe a csoportba sorolható. A *tó* utótag természetesen a legáltalánosabb és a legnagyobb számban használatos mindkét korban: az Árpád-korból például ilyen névstruktúrát mutatnak az *Agár-tó* (1285: *Agarthow*, KMHSz. 29), *Kis-tó* (1323: *Kystou*, KMHSz. 158), *Horgas-tó* (1349: *Horgas-tho*, KMHSz. 132), *Nadályos-tó* (1317: *Nadaliustou*, KMHSz. 194), *Ásvány-tó* (1261: *Asuantou*, KMHSz. 38), *Fövény-tó* (1347: *Feuento*, KMHSz. 105), *Hamis-tó* (1255: *Hamisthov*, KMHSz. 121), *Kengyel-tó* (1337: *Kengeltow*, KMHSz. 150), Somogy megye modern kori névkincsében pedig a *Békás-tó* (SMFN. 151), *Iker-tó* (SMFN. 632), *Lönfödeki-tó* (SMFN. 691), *Babos-tó* (SMFN. 309), *Budai-tó* (SMFN. 666), *Dögös-tó* (SMFN. 685), *Jegenye-tó* (SMFN. 236) elnevezések. A *zátony*, *morotva*, *fok* földrajzi köznevek csak az Árpád-kori névadásra jellemzőek: az *Apát zátonya* (1326/353: *Apatzatuna*, KMHSz. 34), *Áron morotvája* (1266: *Aaron mortuaya*,

KMHSz. 37), *Szégye foka* (1292: *Cegefuka*, KMHSz. 252) víznevek második névrészeként találjuk meg például őket. Az *uszó* földrajzi köznevet tartalmazó tónévvvel ugyanakkor csak a modern névanyag vizsgálatakor találkoztam: *Görbe-uszó* (SMFN, 60).

A fajtajelölő szerepű névrész kapcsolódhat megnevező funkcióban álló helynévi előtaghoz is. Az M+F szemantikai szerkezetű nevek előfordulnak településneveknél, folyóvízneveknél, hegyneveknél, de a tónevek vizsgálata során ilyen szerkezetre nem bukkantam.

B.) Megnevező funkció

1. Megnevező funkcióban mindig valódi helynév áll. E névrészek funkciója mindig a denotátumra való utalás, s ebből a szempontból nem meghatározó, hogy a nyelvtudat számára etimológiailag azonosítható-e, illetve hogy egy vagy több lexémából áll-e az adott névrész (HOFFMANN 1993: 47-48). A megnevező funkciójú névrészt tartalmazó helynevek strukturális szempontból többfélék lehetnek. E funkciót megfigyelhetjük egyrészes nevekben, melyek legtöbbször átvett név, jövevénynév. Névátvétellel váltak a magyar helynévrendszer részévé a *Blata* (1329: *Blata*, KMHSz. 57), *Blatan* (1261: *Blathan*, KMHSz. 57), *Izra* (1270: *Isra*, KMHSz. 137), *Kakat* (1307: *Kokoth*, KMHSz. 141) ómagyar kori tónevek, melyek a tó vagy mocsár megnevezésének funkcióján kívül a magyar nyelvhasználók számára mást nem fejeznek ki, noha e neveknek az eredeti szemantikai szerkezetét esetenként a névkutatás természetesen föltárhatja. A *Blata* vagy *Blatan* víznév szláv (bizonyára szlovák) eredetű, melynek eredeti szláv nyelvi jelentése 'sáros, mocsaras' lehetett (vö. TÓTH V. 2001: 76-7). Az *Izra* szintén szlovák eredetű tónév, amit a *jazero* 'tó' szóból magyarázhatunk. A szlovák *Jazero* névformából a magyar *Izra* hangalak kialakulása részben a szóvég hanghelyettesítésével (szl. szóvégi *o* > m. szóvégi *a*), a két nyíltszótagos tendencia működésével (*Jazera* > *Jazra*), illetve a szóeleji *ja-* ~ *ju-* ~ *jo-* > *i-* változásnak az eredményeként magyarázható (*Jazra* > *Izra*) (TÓTH V. 2001b: 76-77). Található a névanyagban egy *Dragosz-Csernuc* (1323: *Dragozchernuch*, KMHSz. 85) elnevezésű denotátum is, melyről csak valószínűsíthető lehet, hogy szláv eredetű, és hogy valóban egy tó megnevezése (ŠMILAUER 1970: 49). A jövevénynévek szemantikai tartalma, az átadó nyelvben

használatos községi jelentése azonban csupán az adott helynév előtörténete részének tekinthető, s mint ilyen a magyar nyelvleírás számára teljességgel figyelmen kívül hagyható (TóTH V. 2001a: 135).

Somogy megye jelenkori tónevei között is találhatunk olyan névformákat, melyek egykoron szláv névhasználóktól kerültek át a magyar névrendszerbe. A *Balaton* (amelynek történeti adatához lásd pl. 1295/423: *Balatun*, KMHSz. 43) tónév a szláv 'mocsár, nádas' jelentésű *blato* szóból ered.

2. A helynévrendszer már meglévő tagjaihoz előtagként sajátosságot kifejező nyelvi elemek kapcsolódhatnak. Ekkor a korábbi helynév az új helynévben minden esetben megnevező funkcióbba kerül. Ezek az S+M szerkezetű nevek, mint amilyen az Árpád-korból adatolható *Kis-Tisza* (1075: *Kestiza*, KMHSz. 157), *Lassú-Duna* ([1230]/231: *Loseuduna*, KMHSz. 172), *[Nagy]-Morotva* (1256: *Morotua Magna*, KMHSz. 197) általában annak a folyónak a holtágát vagy mellékvizét jelölik meg, mely az utótagjukban szerepel. Mindhárom fenti tónév első névrésze a hely valamely tulajdonságára (jelen esetekben a méretére, illetve a vizének mozgására) utal. Ilyen szerkezeti felépítésű helynevekkel találkozunk a Somogy megyei tavak vizsgálatakor is. Az *Alsó-Korona-tó* (SMFN. 705), *Felső-Szabarci-tó* (SMFN. 776), *Felső-Korona-tó* (SMFN. 705), *Nagy-Koponya-tó* (SMFN. 780) helynevek sorolhatóak többek között ide, mivel ezen struktúrájú víznevek esetében egy már létező helynév kapott olyan megkülönböztető szerepű előtagot, mely minden esetben a víz valamely sajátosságára (méretére, viszonyított helyzetére) utal.

A helynévi lexéma felhasználása a denotatív jelentés módosulása nélkül történik a kétrészes helyneveknek abban a csoportjában, amelybe a megnevező szerepű előtag + fajtajelölő utótag strukturális felépítésű toponimák tartoznak. A tónévanyagban azonban — mint ezt már a fajtajelölő funkció kapcsán jeleztem — nem találunk példát ilyen, azaz M+F szerkezetű helynévre.

C.) Sajátosságot kifejező funkció

1. Ez a névrészfunkció szemantikailag a legváltozatosabb, s ezt a szemantikai tartalmat sokféle nyelvi elem, szó, szószerkezet kifejezheti (HOFFMANN 1999: 209). A sajátosságot kifejező szerep megvalósulhat egyrészes helynevekben (S), de összekapcsolódhat ilyen névrész helyfajtajelölő szerepű földrajzi köznévi (S+F) vagy

megnevező funkcióban álló helynévi utótaggal is (S+M). Ezt a funkciót legtöbb esetben valamilyen melléknév vagy főnév látja el, de előfordulhat ebben a szerepben helynévi lexéma is.

1.1A helytulajdonoságra utaló névrészek

1.1.1. A denotátumok vizsgálata során először azokat a tulajdonságokat vegyük sorra, melyek külsőleg láthatóak, illetve érzékszervekkel felfoghatóak. A méret, kiterjedés szemantikai tartalom kifejezésére a két kor névanyaga csupán néhány melléknévet használt fel. Az Árpád-kori tóneveknél a *kis-* első névrésszel találkozunk a *Kis-tó* (1323: *Kystou*, KMHSz. 158), illetve a *Kis-Tisza* (1075: *Kistuza*, KMHSz. 157) nevek esetében. A modern kori névanyagban jóval több *kis-* előtagú tónevet találhatunk: *Kis-halastó* (Libickozma, Somogyszil, Bodrog, Lasd), *Kis-tó* (Bábonymegyer, Sávoly, Somogyicsicsó, Kisbajom), *Kis-uszó* (SMFN. 60), *Kis-Balaton* (SMFN. 88), *Kis-Békás-tó* (SMFN. 492), *Kis-Darvas-tó* (SMFN. 449), *Kis-Fekési-tó* (SMFN. 630), *Kis-Kása-réti-tó* (SMFN. 316), *Kis-Kéncsi-tó* (SMFN. 711), *Kis-Kettős-tó* (SMFN. 579). Antonimája, a *nagy-* lexéma szolgált ugyanezen funkció kifejezésére az ómagyar kori *Nagy-tó* (1343: *Nogtow*, KMHSz. 198), és *[Nagy]-Morotva* (1256: *Morotua Magna*, KMHSz. 197) nevek esetében, míg a Somogy megyei tavak között e melléknévi előtagból is több szerepel: *Nagy-halastó* (Somogyszil, Bodrog, Iharosberény), *Nagy-berek* (SMFN. 88), *Nagy-lap* (SMFN. 575), *Nagy-Csöbör-tó* (SMFN. 309), *Nagy-Kettős-tó* (SMFN. 579), *Nagy-Koponya-tó* (SMFN. 780), *Nagy-Sós* (SMFN. 137), valamint a megye területén további tizenkét *Nagy-tó* elnevezésű állóvíz említhető meg ebben a szemantikai kategóriában. Ez a melléknévpár a legtöbb esetben valóban a tó kiterjedésére utal, de megkülönböztető szerepük is lehet, mivel jelezhetik két egyazon településen lévő állóvíz méretbeli különbségeit is. Ez a funkcionális tartalom mutatkozik meg például a somogyszili *Kis-halastó* és *Nagy-halastó* névpár esetében.

Megfigyelhetünk további kiterjedésre utaló melléknévet is, de ezek jelentősége jóval csekélyebb. A *hosszú* melléknévet tartalmazzák a régi nevek közül a *Hosszú-ér* (1075: *Hosiuoer*, KMHSz. 133), *Hosszú-tó* (1193: *[H]uzetov*, KMHSz. 133), *Hosszú-verem* (1284: *Hwzyverem*, KMHSz. 133) helynevek. Ilyen előtaggal egyetlen modern kori tónév szerepel: a *Hosszú-tó* (SMFN. 705). Az említett

melléknév *Hosszi-tó* (pl. SMFN. 141) struktúrájú, nyelvjárási változata azonban annál gyakoribb a térségben, nyolc ilyen elnevezést találhatunk. A tóneveknél jellemző továbbá a *mély* és a *feneketlen* jelzőt tartalmazó névstruktúra is: *Méj-uszó* (SMFN. 60), *Mél-tó* (SMFN. 672). A *Feneketlen-tó* elnevezés ugyanezen névanyagban ötször fordul elő, mely feltehetőleg az állóvíz mélységére utal, de a Somogy megyei névtár egy esetben utal egy olyan helyi hagyományra, miszerint itt rejtették el a csónakokban a lopott disznóhúst a balatoni betyárok, és innen ered a *feneketlen* elnevezés (lásd SMFN. 148).

Az említett helynevekben a sajátosságot kifejező előtag egyrészt fajtajelölő szerepű utótaggal kapcsolódhat össze, S+F funkciójú nevet hozva létre (*Hosszú-tó*, *Méj-uszó*), másrészt pedig megnevező szerepű utótaggal állva, S+M funkciójú névben szerepelhet (*Kis-Tisza*).

Mindkét kor névadásában motiváló szerepe volt a tó vagy állóvíz alakjának. Ez a funkcionális jegy is a tavak első névrészában jelenik meg, általában melléknévként, ám itt előfordul képzetlen és képzett melléknév alakjában egyaránt. Az előbbieik közé sorolható az Árpád-kori *Kerek-tó* (1244: *Kwrectow*, KMHSz. 151), illetve a Somogy megyei *Görbe-uszó* (SMFN. 60), *Görbe-tó* (SMFN. 306) és *Kerek-tó* (SMFN. 699), melyek jelentése szemantikailag áttetsző. A képzett melléknévet tartalmazó helynevek szerkezetüket tekintve minden esetben S+F funkciójú nevek: a modern kori *Csucsos-tó* (SMFN. 492), *Kalapos-tó* (SMFN. 272), *Kettős-tó* (SMFN. 686), az ómagyar kori *Ágas-tó* (1307,1336: *Agastow*, KMHSz. 29), de ebbe a kategóriába tartozhatott a talán elliptikus névadással született *Csipkés* (1274: *Chepkes*, KMHSz. 76) és *Kengyeles* (1264: *Kengules*, KMHSz. 149) tónév is, melyek a névváltozási folyamat során esetleg elhagyhatták az egykor meglévő helyfajtajelölő földrajzi köznévi utótagjukat (ennek lehetőségéről majd a keletkezéstörténeti vizsgálat keretében szólok bővebben). A *Csucsos-tó* elnevezés arra utal, hogy az objektumnak van egy kicsúcsosodó része, mely megkülönböztető szereppel bír (vö. SMFN. 492). A *Kettős-tó* elnevezése pedig abból adódik, hogy az állóvíz olyan alakú, mintha két kisebb tóból állna (lásd SMFN. 686). Ide kell sorolnunk egy olyan tónevet is, melynek első névrésze egy -s képzővel ellátott növénynevet tartalmaz, mégis a tó alakjára történik benne utalás: *Babos-tó* (SMFN. 309)

Vizsgálódásaim során olyan alakra utaló szemantikai funkciójú tóneveket is találtam mindkét korban, melyek előtagjai főnevek. Szerkezetüket tekintve ezek kétrészes helynevek, melyeknek sajátosságot kifejező, első névrészában egy olyan tárgy, eszköz, esetleg testrész jelenik meg, mely formailag összefüggésbe hozható az állóvíz alakjával. Ilyen a *Csecs-tó* (1264: *Chechtow*, KMHSz. 73), *Kengyel-tó* (1337: *Kengeltow*, (KMHSz. 150) megnevezés az ómagyar korból, és a *Kerék-tó* (SMFN. 414), *Kiflis-tó* (SMFN. 720), *Kosár-tó* (SMFN. 530), *Lik-tó* (SMFN. 530), *Mozsár-tó* (SMFN. 530), *Babos-tó* (SMFN. 309) név a modern korból. Ám itt is felfedezhető egy egyrészes *Kengyel* elnevezésű tó, mely gyaníthatóan az előzőekben már említett elliptikus névadással jött létre. A *Babos-tó* állóvíznév esetében a tó környezetében található növényzetre is asszociálhatnánk, ám a Somogy megyei névtár utal arra, hogy a tó babhoz hasonló alakja motiválta az elnevezést.

A víznevek esetében gyakori, hogy a denotátum jellemző színe szolgáltatta a névadás motivációját. Az állóvíz jellemző színére történik utalás például az ómagyar kori *Fehér-tó* (1224/291/389: *Feyrtow*, KMHSz. 97), *Fekete-örém* (1281: *Feketecvrem*, KMHSz. 98), *Fekete-ere* (1211: *Feket hereh*, KMHSz. 98), *Kék-tó* (1075/124/217: *Kektou*, KMHSz. 148) nevek esetében. A *fekete* — *fehér* melléknévpár valószínűleg arra való utalás, hogy az adott tó vize mennyire sötét, sűrű, illetve tiszta, 'fehér' színű. A Somogy megyei tavak vizsgálatakor kizárólag ugyanezen három színnel találkoztam, melyek a tónevek első névrészában sajátosságot kifejező funkcióban állnak: *Fehér-tó* (SMFN. 674), *Fekete-tó* (SMFN. 633), *Kék-tó* (SMFN. 96). A két névanyag arányát tekintve mindkét korban egyforma gyakoriságnak örvend: a tónevek 3-5 százaléka tartozik ebbe a kategóriába.

A hőmérsékleti viszonyok főként víznevek, vizekkel kapcsolatos helyek megjelöléséhez nyújthattak névadási indítékot. Az Árpád-kori *Forródtó* (1284: *Forrod*, KMHSz. 104) és a modern kori *Meleg-tó* (SMFN. 190) elnevezések a tó vízének feltűnően magas hőmérsékletére utalnak, illetve ennek antonimáját fejezi ki a *Jeges-tó* (SMFN. 714) helynév. A modern névanyagban találhatunk két *Sós-tó* (SMFN. 137, 667) elnevezésű tavat is, ezekben az elnevezésekben a tó vízének ízére utaló szemantikai funkciót fedezhetünk fel. Mindkét korban ismeretes *Büdös-tó* (pl. 1342: *Bydistou*, KMHSz. 67; SMFN. 60) elnevezésű tó vagy mocsár,

amelyekben a denotátum s z a g á r a történik utalás. A Somogy megyei névanyagban a kisbajomi *Dögös-tó* (SMFN. 666) névadásának motivációjaként is a tó bűdös vizét nevezték meg. H a n g r a utaló névrészfunkciót fedezhetünk fel továbbá az ómagyar *Zúgó* (1272: *Zugo*, KMHSz. 305) tónév esetében. Ez az elnevezés esetleg a gyors, lezúduló folyásra is utalhatna, ám ez a szemantikai jegy tavak esetében aligha valószínű.

A fenti példák azt mutatják, hogy a szagra, alakra, hőmérsékletre, ízre, illetve hangra utaló helynevek strukturális szempontból az egyrészes S, illetőleg a kétrészes S + F formában jelentkeznek.

1.1.2. Vizsgált helyneveink között szép számmal találhatunk olyanokat is, amelyekben az állóvíz belső, nem érzékszervekkel felfogható jegyei hordoznak szemantikai tartalmat, így például az objektum á l l a p o t á r a utalnak: az *Aszi-tó* Somogy megyei tónév, és amennyiben előtagja az *aszú* ~ *aszó* lexémával azonos, funkcionálisan egybevethető az ugyanezen névanyagból származó *Száraz-tó* helynévvel, melynek szemantikai tartalma 'az a tó, állóvíz, mely időnként kiszárad/jellegzetesen száraz'. A *Kompa* és *Vajas* elnevezésű vizek holtágaira utalhatnak az Árpád-korban a *Holt-Kompa* (1339: *Hothkompa*, KMHSz. 131) és a *Holt-Vajas* (1326: *Holtwoyas*, KMHSz. 131) tónevek. E nevek második névrészeként megnevező funkciójú helyneveket találunk. Ezek szerint a hely állapotát mutató nevek szerkezetileg S+F és S+M formában írhatók le.

A víz m o z g á s á r a történő utalás kizárólag az ómagyar tónevek között fedezhető fel. A *Lassú-Duna* ([1230]/231: *Loseuduna*, KMHSz. 172) tónév elnevezését az motiválhatta, hogy a Duna egyik holtága lehetett, mely lassan folyt. A *Lassú* (1338/439: *Lasiw*, KMHSz. 172) egyrészes helynév születése is hasonlóan indokolható, és keletkezését tekintve ellipszis eredményeként hagyhatta el utótagját.

A hely a n y a g á r a való utalás jelenik meg funkcionális jegyként az ómagyar *Köves-tó* (1193: *Quiestou*, KMHSz. 166), *Lápos-fő* (1224/291/389: *Lapos-feu*, KMHSz. 171), *Lápos-tó* (1274>340: *Lopustou*, KMHSz. 171), *Sár-tó* (1270/272/580: *Sartow*, KMHSz. 238), *Sáros-tó* (1075/+124/+217: *Sarostou*, KMHSz. 238) kétrészes, illetve a *Sár* ([1230]/231: *Sar*, KMHSz. 236) egyrészes helynevekben. Az ómagyar kori névanyagban a *Vajas-örény* (1194/[1230 k.]: *Woyos*, KMHSz. 291) elnevezésű állóvíz esetében az előtagban szereplő megnevezés azt

jelenti, hogy a tó vize olajos, míg a *Fövény-tó* (1347: *Feueneto*, KMHSz. 105) helynévben a *fövény* elnevezés 'homok'jelentésben van jelen. Ez a motiváció a modern kori tónévadásban is jelen van a *Vas-tó* (SMFN. 746) denotátum esetében, amelyben a tó magas vastartalmára történő utalást feltételezhetjük.

Léteznek a helynevek k o r á r a utaló névrészek is, és a méretre utaló névrészekhez hasonlóan e kategória elemei is relatív értelműek. Az általam vizsgált állóvizek között egyetlen ilyen szemantikai tartalmú tónevet találtam a Somogy megyei tavak között. Az *Uj-halastó* (SMFN. 590) megnevezés előtagjában arra találunk utalást, hogy az előtagja valamely közeli halastóhoz viszonyítva újabb kialakulású lehet.

A hely e g y é b (sokszor ma már nem felderíthető) t u l a j d o n s á g a i r a is utalhatnak az elnevezések. A *Jajgató* egyrészes név alapjául szolgáló szó mögött húzódhat akár valamilyen (általunk ismeretlen) esemény, míg a *Sikállós* elnevezés háttérében az SMFN. adatai alapján azt gyaníthatjuk, hogy a helyiek e tó mellől vitték a súroláshoz, sikáláshoz való homokot, mely később a névadás alapjául szolgált (vö. SMFN. 61). Az egyéb tulajdonságjegyet kifejező kétrészes helynevek előtagjai szemantikailag igen változatosak lehetnek: *Mézes-tó* (SMFN. 447), *Páncél-tó* (SMFN. 723), *Szeles-tó* (SMFN. 84), *Téglás-tó* (SMFN. 318), *Vad-tó* (SMFN. 66). A névadás indítékának magyarázatául szolgálhat az éghajlati jellemző, a szeles időjárás a *Szeles-tó* elnevezésének esetében. A *Mézes-tó* előtagjában a víz édes ízére való utalást is gyaníthatjuk, de ezek a feltételezések nem alátámasztottak.

1.2. A hely külső dologhoz való viszonyára utaló névrészek

1.2.1. A külső dologhoz, körülményhez való viszony tárgyhoz, élőlényhez (elsősorban személyhez) kapcsolódóan egyaránt megjelenhet a névrészben (vö. TÓTH V. 2001: 144). E kategóriában a két kor tónévanyagának áttekintése alapján a legnagyobb számú, legmegterheltebb funkciónak az adott hely növény- és állatvilágának kifejezése bizonyul. Ez azonban nem csupán a két kornak vagy a két vizsgált területnek a sajátos jellemzője, hanem sokkal inkább az egész névrendszer jellemző jegyének tarthatjuk.

A növényzet mint a tónak nevet adó motívum megjelenhet egyrészes nevekben és kétrészes nevek első névrészában. Az ómagyar kori *Egres* (1232/384/393: *Egrys*, KMHSz. 88), *Eperjes* (1075: *Haperies*, KMHSz. 91), *Gyékényes* (1326: *Gekenus*, KMHSz. 117), *Hagymás* (1092: *Hagmas*, KMHSz. 120), *Sulymos* (1075/+124/+217: *Sulmus*, KMHSz. 244), *Zabos* (1212/397/405: *Zabus*, KMHSz. 304) egyrészes tónevek esetében például a növényzetre utaló lexéma -s képzős származékában vált helynévvé. Pusztai növénynév helynévvé válása is megfigyelhető az Árpád-korban a *Gyertyán* (1324: *Garthan*, KMHSz. 117) és a *Szil* (1075/+124/+217: *Scilu*, KMHSz. 264) állóvíznevek esetében. Mivel a *gyertyán* és a *szil* fánév is szerepel az Árpád-korban gyűjtőnévi 'gyertyánerdő', 'szilerdő' jelentésben is, azaz valójában földrajzi köznévi szerepben is megtalálhatjuk, föltehető, hogy előbb erdő neveként szerepelt, majd abból metonimikusan lett tónévvé. A Somogy megyei névkorpuszban nem találtam ilyen névelőfordulást.

Ez a funkcionális jegy leggyakrabban kétrészes nevek első névrészában bukkan fel. Mindkét kor névanyagában találunk példát olyan esetre, ahol az adott növényzet viszonyai kifejeződhetnek az első névrészben pusztai növénynévvel. Ilyenek az Árpád-kori *Gyékény-tó* (1335: *Gekentow*, KMHSz. 117) és *Körtvély-tó* ([1200 k.]/896: *Curtuelou*, KMHSz. 166) elnevezések, illetve a Somogy megyei *Cser-tó* (SMFN. 449), *Diófa-tó* (SMFN. 508), *Jegenye-tó* (SMFN. 236), *Köles-tó* (SMFN. 533), *Sás-tó* (SMFN. 486) és *Virág-tó* (SMFN. 309) nevek. A modern kori tónevek között található *Fostos-tó* víznev első névrészában a fostosbugybóka nevű növény neve található, mely a tó partján igen elszaporodott (SMFN. 705) Képzett, többnyire -s képzővel ellátott növénynévi előtaggal szerepelnek korpuszainkban a *Bodzás-tó* (1192/374/425: *Buzyastou*, KMHSz. 59), *Sulymos-tó* (1248>393: *Sulmus tho*, KMHSz. 244), *Tölgyes foka* (1055/[1416 k.]: *Tulgu's' foka*, KMHSz. 282) ómagyar kori, valamint az *Árpás-tó* (SMFN. 531), *Csallányos-tó* (SMFN. 447), *Dercés-tó* (SMFN. 779), *Füzes-tó* (SMFN. 274), *Lencsés-tó* (SMFN. 574), *Mogyorós-tó* (SMFN. 684), *Zabos-tó* (SMFN. 646), *Zombékos-tó* (SMFN. 599) Somogy megyei tónevek. A nevek második névrésze minden esetben a hely fajtáját megjelölő *tó* földrajzi köznévi, azaz az itt említett példák strukturálisan S+F szerkezetűek.

A hely állatvilága vagy valamely okból jellegzetes állata elsősorban kétrészes víznevek létrehozásában tűnik jellemző névadási indítéknak. Azonban kizárólag az Árpád-kori névkorpuszban szerepelnek egyrészes tónevek is, melyek elnevezésüket a tó vagy a tó környékének állatvilágáról kaphatták. Pusztai állatnév szerepel a *Hód* (1282: *Hood*, KMHSz. 130) és *Vidra* (+1264/[XIV. sz.]: *Vidria*, KMHSz. 299) tónevekben. Ezekben a pusztai állatnévi eredetű tónevekben akár személynévi áttételt is gyaníthatunk, bár az említett állatfajok valóban tó, állóvíz közelében, környezetében élnek, így valós motivációt is jelenthettek az adott korban. Két olyan helynévi példát találtam, mely ugyan egyrészes, mégis képzővel ellátott formában őrződött meg: *Hattyas* (1282: *Hathyas*, KMhSz. 125), *Tatos* (1305/342: *Tathus*, KMHSz. 273).

A kétrészes nevek esetében is gyakori, hogy az első névrész pusztai állatnév. Ide sorolható az ómagyar kori *Agár-tó* (1285: *Agarhow*, KMHSz. 29), *Béka-tó* (1303/352/450: *Bekatho*, KMHSz. 49), *Disznó-fertés* (1267: *Gyznoufertes*, KMHSz. 83) és a Somogy megyei *Bika-tó* (SMFN. 312), *Bivaj-usztató* (SMFN. 54), *Csikó-tó* (SMFN. 677), *Farkas-tó* (SMFN. 668), *Kutya-tó* (SMFN. 804), *Ökör-tó* (SMFN. 715). Ezekben az esetekben sokkal valószínűbbek a személynévi áttételek, mint az említett egyrészes pusztai állatnévi tónevek esetében. Képzővel ellátott állatnév alkotja az ómagyar *Békás-tó* (1315/339: *Begas tow*, KMHSz. 49), *Nadályos-tó* (1317: *Nadaliusto*, KMHSz. 194) első névrészét, s lévén a második névrész e helynevek szerkezetében is a *tó* földrajzi köznévi, így a szerkezeti forma S+F. A modern kori névanyagban ez utóbbi névstruktúra a leggyakoribb: *Békás-tó* (SMFN. 273), *Birkás-tó* (SMFN. 721), *Bivalos-tó* (SMFN. 66), *Bivajos-tó* (SMFN. 634), *Compós-tó* (SMFN. 310), *Csigás-lap* (SMFN. 309), *Csikós-tó* (SMFN. 570), *Csukás-tó* (SMFN. 780), *Egeres-tó* (SMFN. 807), *Kárászos-tó* (SMFN. 529), *Kecskés-tó* (SMFN. 272), *Kígyós-tó* (SMFN. 714), *Macskás-tó* (SMFN. 576), *Pókos-halastó* (SMFN. 590), *Pontyos-tó* (SMFN. 675), *Rókás-tó* (SMFN. 292).

A névrendszertani vizsgálatok során megállapították, hogy az állatvilágra és növényvilágra való utalás mint névadási motívum a víznevek esetében a legjellemzőbb, településneveknél például szinte elő sem fordul. Ha fel is merül olykor egy-egy településnév kapcsán az állatnévből való keletkezés gyanúja, a személynévi áttétel lehetőségével sok esetben ugyancsak számolnunk kell (vö.

KÁLMÁN 1989: 44-5). A víznevek kategóriáján belül a tónevekre rámutatva szintén elmondható, hogy ez a legbőségebb csoport, azaz a tónévadás során mindkét korban szívesen alkalmazták e motivációs kategóriát.

A tónevek esetében az építményre vagy épületre való utalás nem túl gyakori szemantikai jegy. Kizárólag az ómagyar névadásban találhatóak ilyen tónevek. A *Hidas-tó* (1323: *Hidostou*, KMHSz. 129) állóvíznév a rajta átvezető építményre utal: rajta bizonyára egy kő- vagy fahíd vezetett át. Az Árpád-kori névanyagban található egy *Három borjúól* (1332: *Harum Buryuol*, KMHSz. 123) elnevezésű tó is, amely ha ebbe a kategóriába sorolható, és ha valóban tó neve volt, szintén a tó mellett fekvő építményre utalhat.

A tárgyra való szemantikai utalás kategóriája igen kis megterheltségű mindkét korban, és jórészt halászati eszközök szolgáltathatták a tavak efféle névadási motivációját. *Horgas-tó* elnevezésű objektum található mind az Árpád-kori, mind a modern kori névanyagban. A helynév első névrészában található szó a horgászatban nélkülözhetetlen tárgyra, a horogra utal. Az ómagyar névanyagban kétféle előfordulása figyelhető meg: a kétrészes *Horgas-tó* (1349: *Horgas-tho*, KMHSz. 132), illetve ennek egyrészes *Horgas* (1075: *Horgas*, KMHSz. 132) változata. A két névszerkezet kronológiai viszonyát nem könnyű megállapítani: amennyiben az őket megőrző oklevelek dátumait tekintjük kiindulási alapnak, az egyrészes variáns látszik elsődlegesnek.

1.2.2. A helynevekben jelentkező névrész utalhat a hellyel kapcsolatos valamely személyre vagy személyekre is. Így a *birtoklás* (vagy használói jog) kifejezése igen tipikus névadási motiváció a helynévalkotásban. Egyrészes nevekben és kétrészesek első névrészában egyaránt találkozhatunk e névadási forma jelentkezésével. Az ebbe a kategóriába sorolható tónevekről sajnos, igen nehéz megállapítani, hogy valóban a birtokosokról nevezték-e el őket. A következőkben bemutatott állóvíznevek esetében mégis abból az előfeltevésekből induljunk ki, hogy a tónevekben megjelenő személynevek a víz birtokosára utalnak, mivel nem túl gyakori a személynév megjelenése más szemantikai szerepben. A személynév szerepelhet önmagában is helynévként. Az Árpád-korban ezt mutatják a következő elnevezések: *Abba* (1264: *Abba*, KMHSz. 27), *Dabosa* (1212: *Dabosa*, KMHSz. 79), *Mikócsa* (1264/[XIV.]: *Michocha*, KMHSz. 188), *Nándor* (1037/[+1264]/330:

Nandur, KMHSz. 198). E helynevek személynévi alapszavához lásd az ÁSz. megfelelő részeit. A puszta személynévi névadásra a Somogy megyei tavak esetében nem találtam példát.

A funkcionális tekintetben birtoklást kifejező kétrészes víznevek első névrészában többnyire ugyancsak személynévvvel találkozhatunk, ahogy azt az ómagyar kori *Áron morotvája* (1266: *Aaron motuaya*, KMHSz. 37; vö. +1075/124/+217: *Aaron* szn., ÁSz. 74), *Csodán tava* (1212: *Chodantva*, KMHSz. 77; vö. 1212/1397/1405: *Chodan* szn., ÁSz. 200), *Ecse tava* (1075: *Ecetoua*, KMHSz. 87; vö. 1075/+124/+217: *Ece* szn., ÁSz. 265), *Kalenda-víz* (1214: *Kalenda wyz*, KMHSz. 142; vö. 1199: *Kalenda* szn., ÁSz. 443), *Kalenda vize* (1214: *Kalenda wyze*, KMHSz. 142; vö. 1199: *Kalenda* szn., ÁSz. 443), *Kolozs vejsze* (1344: *Kolozueze*, KMHSz. 158; vö. 1244: *Kuluz* szn., ÁSz. 467), *Leuka tava* (1329: *Leucatoua*, KMHSz. 174; vö. 1135: *Leuca* szn., ÁSz. 491)), *Mihály rekesze* (1347: *Mihalrekezy*, KMHSz. 187; vö. 1121/1420: *Mihal* szn., ÁSz. 542), *Nándor-tó* (1075/+124/+217: *Nandurtou*, KMHSz. 199; vö. 1086: *Nandur* szn., ÁSz. 576), *Vejrőr tava* (+1055/[1416 k.]: *Uermerthoua*, KMHSz. 297; vö. 1089-1090: *Veirmur* szn., ÁSz. 798)), valamint az újabb kori *Bence-tó* (SMFN. 198), *Bertahalastó* (SMFN. 265), *Borbás-tó* (SMFN. 523), *Garai-tó* (SMFN. 629), *Gyurkó-tó* (SMFN. 692), *Jankó-tó* (SMFN. 272), *János-tó* (SMFN. 88), *Kálmán-tó* (SMFN. 674), *Laci-tó* (SMFN. 654), *Márkus-tó* (SMFN. 780), *Márton tava* (SMFN. 450), *Mészáros-tó* (SMFN. 630), *Nárai-tó* (SMFN. 669), *Pali-tó* (SMFN. 408), *Pető-tó* (SMFN. 780), *Ráfel-tó* (SMFN. 86), *Récsei-tó* (SMFN. 242) állóvíznevek mutatják. Az *Apát-zátonya* (1326/353: *Apatzatuna*, KMHSz. 34), *Bába tava* (1303: *Babatoua*, KMHSz. 40), *Ispán tava* (1282/379: *Spantoua*, KMHSz. 136) és *Remete gorondja* (1344: *Remethegorongia*, KMHSz. 231) elnevezésű Árpád-kori állóvíznevekben az előtagban szereplő név egyaránt jelölhet konkrét személyt is, ugyanakkor közszó is lehet, mivel felismerhetőek benne az *ispán* és *apát* méltóságnevek, a *bába* foglalkozásnév, illetve a *remete* főnév. A Somogy megyei névkorpuszban egy olyan birtoklást jelölő tónevet találtam, melynek előtagjában nem egy személynév áll, hanem egy gazdasági csoport, közösség rövidített megnevezése: *Téesz-halastó*.

A tulajdonosi, használói viszonyt jelző névrész minden esetben helyfajtajelölő földrajzi köznévi utótaggal áll, e nevek tehát funkcionálisan S+F formában írhatóak le.

A birtokosra utalás funkciójához hasonló szemantikai tartalom jelenik meg azokban a helynevekben, amelyekben a név vagy valamely névrész a *z a d o t t h e l y e n é l ő e m b e r e k* csoportját jelöli meg. Ezek között egyetlen egyrészes helynevet találtam az Árpád-kori helynévanyagban, mely arra utal, hogy mely törzs tagjai telepedtek le az adott tó környékén: *Ond* (1295: *Ond*, KMHSz. 207). E szemantikai kategóriába leginkább kétrészes helynevek tartoznak, melyek utalhatnak arra, hogy mely néphez, népcsoporthoz tartozik azon falu lakossága, melyen a vizsgált tó, állóvíz található (Somogy megyei: *Cigány-tó* (SMFN. 300), *Zsidó-tó* (SMFN. 600)), de a leggyakoribb névadási indíték az volt, hogy mely foglalkozási réteghez tartozott a tavat körülvevő falu lakosságának zöme vagy legalább egy része, az ómagyar korból ilyen pl. *Halász tava* (1261/271: *Halasztava*, KMHSz. 121); az újabb korból pedig pl. *Bojtár-tó* (SMFN. 779), *Finánc-tó* (SMFN. 668), *Mestör-tó* (SMFN. 705), *Mónár-tó* (SMFN. 508), *Patikus-tó* (SMFN. 712), *Póstás-tó* (SMFN. 631), *Takács-tó* (SMFN. 331), *Varga-tó* (SMFN. 318). Az általam vizsgált tónevek esetében az objektum környékén élő lakosokra utaló helynevek előtagjában pusztán közszavakat találunk (népnevet, foglalkozásnevet). A kategória tagjai minden esetben S+F szerkezetűek. Az e fajta névadási módról könnyen megállapíthatjuk, hogy a modern kor sajátja, hiszen sokkal nagyobb számban fordul elő, mint az Árpád-kori nevek esetében, ahol csupán két esetben találtam példát erre a szemantikai jegyre.

1.2.3. A hellyel kapcsolatos *e s e m é n y e k r e* is utalhatnak a névrészek. A HOFFMANN-féle helynév-tipológiában külön kategóriába tartoznak a hely eredetére és a hellyel kapcsolatos eseményre utaló névrészek (HOFFMANN 1993: 46). Azok a tónevek, melyek ebbe a kategóriába sorolhatóak, minden esetben kétrészesek. Az *Ásvány-tó* (1261/271: *Asuantou*, KMHSz. 38) ómagyar kori állóvíznév elnevezése a tó keletkezésével hozható összefüggésbe. Ezen motivációs keretbe illeszthetőek azok a kétrészes tónevek is, melyek első névrészában valamilyen esetre, eseményre utaló szó található. Az újabb kori tavak esetében meglepően nagy számban használatos ez

a névadási mód: *Akasztó-tó* (SMFN. 775), *Halálos-tó* (SMFN. 290), *Medvetörő-tó* (SMFN. 274), *Embörölési-tó* (SMFN. 450).

1.3. A hely más helyhez való viszonyára utaló névrészek

1.3.1. A helynévvizsgálatok során leggyakrabban víznevek, illetve vízzel kapcsolatos megjelölések névszerkezetében tűnt fel annak a névrészfunkciónak a megjelenése, melyben a hely valaminek a részét képezi. Kizárólag kétrészes (S+F szerkezetű) nevek első névrészában találkozhatunk vele. Az általam vizsgált névkorpuszok közül csupán az ómagyar névanyagban találtam példát e kategóriára: *Agár foka* (1285: *Agarfoka*, KMHSz. 29), *Lápos-fő* (1224/291/389: *Lapos-feu*, KMHSz. 171), *Netecs-tó foka* (1349: *Netechtoufuka*, KMHSz. 200), *Teremalja-tó* (1255: *Teremaliathou*, KMHSz. 276), *Ér töve* (1075: *Erteue*, KMHSz. 93). Ezekben a tónevekben az a szemantikai jegy fejeződik ki, hogy a név által jelölt hely az előtagban megjelölt hely része, azaz az *Agár foka* az *Agár-tó* egy részét jelöli, a *Lápos-fő* egy lápos, mocsaras terület, vagy egy *Lápos* nevű hely forrására, esetleg kezdetére utal.

1.3.2. A névrészfunkciók között találhatunk utalást a hely pontos elhelyezkedésére is. A viszonyítási alapul szolgáló s a névben nyelvileg megjelenő hely alapján tovább differenciálhatjuk a kategóriát. A tavak névadásakor is előfordulhatott, hogy valamely másik víznévhez kötve különböztették meg. Így víz nevét találjuk a *Patak-tó* (1247/+284/572: *Pothoktow*, KMHSz. 219), *Sár rétje* (1335>342/434: *Sarrethe*, KMHSz. 238), *Víz-ág* ([1235]/350/404: *Wysag*, KMHSz. 301) elnevezésű Árpád-kori víznevekben, és a *Sárkán-tói-halastó* (SMFN. 481), valamint a *Vörös-éri-tó* (SMFN. 712) Somogy megyei állóvíznevek esetében.

Térszínforma mellett, közelében helyezkedhetnek el a következő Somogy megyei tavak: *Cseléd-réti-tó* (SMFN. 712), *Csire-berki-tó* (SMFN. 713), *Csonka-berki-tó* (SMFN. 512), *Homoki-tó* (SMFN, 712), *Rókaliki-tó* (SMFN. 449). Az ómagyar kori névanyagban erre a szemantikai jegyre nem találtam példát. Szintén csak az újabb kori tónevek között vannak jelen olyanok, melyek valamilyen tájrész mellett vagy közelében helyezkednek el. Erdők, fás terület mellett található az *Erdei-halastó*, illetve a *Fenyvesi-halastó*. Települése határát, vagy városhatárt jelölhetnek a *Határ-tó* (SMFN. 310) elnevezésű állóvizek, míg a *Mestör-határi-tó* (SMFN. 779)

pontosan megnevezi azt a települést, melynek határában terül el a denotátum. Továbbá ilyen tájrészek jelennek meg a *Park-tó* (SMFN. 578), *Pusztai-halastó* (SMFN. 243) nevek első névrészeiben is.

Az egyik leggyakoribb névrészfunkció a tónevek esetében a lakott területre való utalás. Ez a szemantikai jegy jelentkezik egyrészes helynevekben és kétrészesekben is. Az Árpád-kori tónevek között a *Kecel* (1349: *Kechel*, KMHSz. 147), *Kolonbok* (1322: *Kolonbok*, KMHSz. 158), *Kopács* (1299: *Kopach*, KMHSz. 159), *Segesd* (1055: *Segusd*, KMHSz. 240) elnevezésű tavak tartoznak ide, melyekben a településhez való viszonyítás a puszta településnévből adódik. E szemantikai csoportban is jóval gyakoribbak a kétrészes nevek. Az Árpád-kori tavak közül ide sorolhatóak a *Csany-tó* (1075: *Cunutou*, KMHSz. 72), *Disznód sara* (1318: *Geznodsara*, KMHSz. 83), *Pozsony tava* (1211: *Posontaua*, KMHSz. 226), *Razsán tava* (1247/+284/572: *Rasanthowa*, KMHSz. 230) állóvíznevek, melyek első névrészeiben településnevek találhatóak (*Csany*, *Disznód*, *Pozsony*, *Razsán*; ezekhez lásd. *Csany* település KMHSz. 71, *Disznód* település KMHSz. 83, *Pozsony* település KMHSz. 226, *Razsán* település KMHSz. 230) a második névrész pedig fajtajelölő földrajzi közszó vagy annak birtokos jelzős származéka. A másik kor névkorpuszában képviseltetik magukat e kategória elemei: *Atalai-halastó* (SMFN. 426 vö. *Attala* település, SMFN. 456), *Bári-halastó* (SMFN. 245 vö. *Kisbárapáti* település, SMFN. 245), *Budai-tó*, *Csehi-tó* (SMFN. 60 vö. *Ordacsehi* település, SMFN. 59)

Névadási indíték lehet az is, ha a tó egy építmény mellett vagy a közelemben helyezkedik el, ám erre csak az újkori névanyagban találtam példákat: *Büdöskuti-halastó* (SMFN. 361), *Hadnagy-kuti-halastó* (SMFN. 721), *Hamuházi-tó* (SMFN. 630), *Homok-kuti-tó* (SMFN. 779), *Két-út-tó* (SMFN. 449), *Malom-lesi-tó* (SMFN. 712).

1.3.3. A hely viszonyított (relatív) helyzetének kifejezése kétrészes nevek első névrészeire jellemző szemantikai kategória. A viszonyított helyzet nyelvi megjelenítése csak szemantikailag igen behatárolt melléknevekkel lehetséges. Az *alsó*- (vagy népies formája az *asó*-), *felső*- (vagy népies formája a *föső*-), *középső*- differenciáló elemmel alakultak ezek a tónevek. Ez a névadási mód sokkal jellemzőbb a Somogy megyei tavak körében, mint az

ómagyar korban, ahol erre a kategóriára a *Külső-Kerek-tó* (1255: *Cusekherekthou*, KMHSz. 169) az egyetlen példa. A Somogy megyei tavak között négy névpár esetében adatható az antonima is: *Alsó-Korona-tó* (SMFN, 705) és *Fölső-Korona-tó* (SMFN, 705); *Asó-Árkus-tó* (SMFN, 734) és *Főső-Árkus-tó* (SMFN, 734); *Asó-halastó* (SMFN, 243) és *Főső-halastó* (SMFN, 243); *Asó-Kis-tó* (SMFN, 429) és *Főső-Kis-tó* (SMFN, 429). Ezek tagjai valószínűleg egymás megfelelői, mivel ugyanazon településen is találhatóak. Ezek a névrészek utalhatnak földrajzi, azaz É-i és D-i tagolódásra. Továbbá ilyen helyzetviszonyító névrész szerepel az *Asó-Kéncsi-tó* (SMFN, 711), *Felső-halastó* (SMFN, 776), *Felső-Szabarci-tó* (SMFN, 776), *Középső-halastó* (SMFN, 775) elnevezésű Somogy megyei tavak első névrészeiben is. Az újkori tónévadás különös jellemzője lehet az, hogy a helynevek első névrészeiben számnevekkel jelölik, különböztetik meg az állóvizeket, ezzel is a tó relatív, viszonyított helyzetére utalva. Ezt a névadási módot feltételezésem szerint a mesterséges tavak esetében használták, így születtek az *Eggyes-halastó* (SMFN, 360), *Eggyes-tó* (SMFN, 64), *Kettes-halastó* (SMFN, 359), *Kettes-tó* (SMFN, 64), *Hármas-halastó* (SMFN, 359), *Hármas-tó* (SMFN, 64), *Négyes-halastó* (SMFN, 359), *Négyes-tó* (SMFN, 64), *Ötös-tó* (SMFN, 64), *Hatos-halastó* (SMFN, 424), *Hatos-tó* (SMFN, 64), *Hetes-tó* (SMFN, 64), *Nyócas-tó* (SMFN, 64), *Tizes-tó* (SMFN, 603), *Tizenegyes-tó* (SMFN, 603), *Tizenkettes-tó* (SMFN, 603), *Tizennégyes-tó* (SMFN, 603) és a *Tizenötös-tó* (SMFN, 603) elnevezések.

1.4. Kategorizálhatatlan nevek

Minden helynévallományban akadnak természetesen olyan nevek is, amelyekben a névrészek többféle névadási indítékot is tükrözhetnek, vagy alaposabb vizsgálattal sem deríthetjük ki, hogy milyen funkcionális jegy jelentkezik bennük. Az Árpád-kori névanyag közel 10%-át teszik ki a bizonytalan szemantikai tartalmú nevek, melyek általában egyrészeseek: *Árkiszló* (1395: *Arkyzlo*, KMHSz. 36), *Bleza* (1319: *Wleza*, KMHSz. 57), *Dabra* (1307/1336/1338: *Dabra*, KMHSz. 79), *Goromboka* (1193: *Gorombuca*, KMHSz. 113), *Hucu* (1075: *Hucu*, KMHSz. 134), *Kakara* (1326: *Cakara*, KMHSz. 141), *Kakat* (1307: *Kokoth*, KMHSz. 141), *Kanduis* (1212: *Kanduis*, KMHSz. 143), *Klokocsós* (1228: *Clokochuch*, KMHSz. 158), *Kocsva* (1270: *Kochua*, KMHSz. 158), *Köbi* (1075: *Keubi*, KMHSz. 162),

Maláka (1281/364: *Maloka*, KMHSz. 180), *Melény* (1323/357: *Melen*, KMHSz. 185), *Neresz* (1282: *Nerez*, KMHSz. 200), *Örém* (1338: *Eurem*, KMHSz. 211), *Plás* ([1089-90]: *Plas*, KMHSz. 224), *Sokord* (1075/+124/+217: *Sokord*, KMHSz. 242), *Wolue* (1075/+124/+217: *Wolue*, KMHSz. 302). Olykor kétrészes nevek előtagjai okoznak gondot az elemzésben: *Dobor-tó* (1323: *Doborthou*, KMHSz. 82), *Silje-tó* (1274>340: *Syliethou*, KMHSz. 242).

Az újabb kori helynévadás sem mentes a kategorizálhatatlan nevektől, ezek alkotják e névkorpusz közel 8%-át. Ám itt a tónevek szerkezetét az ómagyar korival fordított arányban jellemzik az egyrészes nevek: ezek csak szórványosan kerülnek elének, pl. *Bólintó* (SMFN. 775), *Istó* (SMFN. 627), *Jajgató* (SMFN. 779), *Lipics* (SMFN. 697), *Lohászló* (SMFN. 449), *Pávágtató* (SMFN. 666), *Zsibrató* (SMFN. 488) és a kategorizálhatatlannak minősített nevek jó része kétrészes, melyeknél szintén az előtag magyarázata okoz gondokat: *Bojsza-tó* (SMFN. 629), *Cseta-tó* (SMFN. 300), *Csima-tó* (SMFN. 330), *Csus-tó* (SMFN. 61), *Fajkó-tó* (SMFN. 690), *Folási-tó* (SMFN. 319), *Garaj-tó* (SMFN. 696), *Göllén-tó* (SMFN. 807), *Jézuska-tó* (SMFN. 630) *Kikiri-tó* (SMFN. 368), *Kütte-tó* (SMFN. 777), *Márfi-tó* (SMFN. 58), *Merics-tó* (SMFN. 632), *Mocsila-tó* (SMFN. 722), *Mótner-tó* (SMFN. 449), *Nat-tó* (SMFN. 429), *Oszlár-tó* (SMFN. 85), *Pántics-tó* (SMFN. 306), *Pitye-tó* (SMFN. 673), *Poszorék-tó* (SMFN. 667), *Sáfor-tó* (SMFN. 662), *Sági-tó* (SMFN. 264), *Sárkán-tó* (SMFN. 309), *Sémétsára* (SMFN. 775), *Simica-tó* (SMFN. 570), *Szelen-tó* (SMFN. 446), *Szentüt-tó* (SMFN. 284), *Szivicsa-tó* (SMFN. 705), *Vil-tó* (SMFN. 85), *Vuka-tó* (SMFN. 106), *Zelkó-tó* (SMFN. 722), *Zupek* (SMFN. 721), *Zsiba-tó* (SMFN. 326). A modern kori kategorizálhatatlannak tűnő tónevek között azonban van néhány, melyről a felhasznált adattár, az SMFN. közöl néhány használható, a név megértését elősegítő információt: pl. a *Szentüt-tó* tónévről azt írja, hogy elnevezését egy hagyomány miatt kapta, miszerint amíg fel nem szentelték, elpusztult benne minden. A *Sárkán-tó* neve is egy legendához kapcsolható, amely arról szól, hogy egy helybeli a tó partján lévő csizmát sárkánynak nézte és lelőtte. A *Jézuska-tó* elnevezés szintén meglepő egy tó esetében, ám ezt is egy mondával magyarázzák a helybeli névhasználók: „A tó arról kapta a nevét, hogy a csurgóiak a segesdi búcsúból hazatérve itt felejtették a Jézuska-szobrot.” (SMFN. 630) Mivel ezekre a mondákra és legendákra többnyire nemigen lehet tudományos vizsgálatokat

alapozni, ezért e nevek szemantikai szerkezetéről inkább továbbra sem nyilvánítanék határozott véleményt. KÁLMÁN BÉLA egy helyütt arra figyelmeztetett, hogy az ismeretlen eredetű településnevek előzménye igen gyakran személynév lehetett (KÁLMÁN 1989: 159). Véleményem szerint ezt a megállapítást akár tőnevek esetében is megfontolandónak tarthatjuk.

1.2. Lexikális-morfológiai elemzés

A helynevek lexikális-morfológiai elemzése a funkcionális névrészek nyelvi felépítésének analízisét jelenti. Ennek során a funkcionális szerkezet fogalmaihoz (alaprész – bővítményrész, másfelől: a hely fajtájának, méretének, alakjának, elhelyezkedésének stb. kifejezése) kapcsolva mutathatjuk be a nevek lexikális-morfológiai alkatát (HOFFMANN 1993: 55). A lexémák bemutatását szófaji, jelentésbeli jellemzőik megragadásával lehet elvégezni. Nyilvánvalóan el kell azt különítenünk, hogy a funkcionális elemzés névrészfunkciókat keres, a lexikális analízis pedig szójelentéseket mutat be. A *Babos-tó* első névrészában kifejezi a hely viszonyát valamilyen külső dologhoz, jelen esetben a környezetében megtalálható növényhez, és ezt a funkciót *-s* képzős növénynév fejezi ki. Ezen elemzés fő fogalmaként HOFFMANN ISTVÁN a névelemet nevezte meg, mely a helynévben található lexémák s a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák (képzők, jelek, ragok) együttesét jelenti. Mivel a jelentésnek a szavak szófaji jellegének meghatározásában fontos szerepe van, alapkategóriái a szófaji rendszer osztályai lehetnek (HOFFMANN 1993: 57).

1.2.1. Az egyrészestőnevek lexikális-morfológiai felépítése

I. Az egyrészestőnevekben szereplő közszavak két szófaji csoportba sorolhatók, mivel a főnevek mellett melléknevek alkotják az ilyen struktúrájú helyneveket.

a) A főneveket tartalmazó tőnevek csoportja szemantikailag igen sokszínű. A tőnevek esetében az egyik leggyakrabban megjelenő típus a földrajzi közneveké, amelyek jelen vannak az ómagyar kori névadásban (*Álló, Halastó, Morotva, Sár, Tó*) éppúgy, mint a modern korban: *Halastó*.

Ebben a névszerkezeti csoportban megjelenhetnek személyt vagy csoportot jelentő szavak is. Ez a csoport további alkategóriákra osztható. Az általam vizsgált nevek között egy olyan egyrészes tónév található, melyet egy törzsnév alkot: *Ond*. A szintén ómagyar kori *Herceg* tónév is ide sorolható, hiszen egy méltóságnévi lexémából jött létre metonimikus névadással.

A nem személyt jelölő szavak kategóriáján belül több lexémacsoport is képviselteti magát. A pusztai növény- és állatnév jelenlétét bizonyítják az Árpád-kori egyrészes *Gyertyán*, *Szil*, valamint *Hód* és *Vidra* tónévek. Előfordul tárgy nevét tartalmazó egyrészes tónév is, de kizárólag az ómagyar kori névkorpuszon belül: *Kengyel* (1018: *Kangalu*, KMHSz. 149). A modern kori névanyagban nincsenek olyan állóvíznevek, melyek ezekkel a kategóriákkal lennének jellemezhetők.

A főnévi alapszóból alakult egyrészes helynevekben az alapszó jellege és a név által kifejezett funkcionális-szemantikai közötti kapcsolat, kölcsönös megfelelés mutatkozik: a földrajzi köznévi elem minden esetben helyfajtajelölő funkcióval bír, a személyt vagy csoportot jelentő szavak birtoklásra vagy az adott helyen élő népre utalnak, a nem személyt jelölő közszóból alakult helynév pedig az adott hely valamely jellemző sajátosságát, az ott honos növény- és állatvilágot hivatott kifejezni (TÓTH V. 2001: 645).

b) A lexikális elemek tipizálásakor külön szójelentéstani kategóriát képeznek a m e l l é k n é v ből vagy melléknévi jellegű szóból alakult helynevek.

A képzett melléknéveket tartalmazó helyneveknek szinte minden tagját besorolhatjuk valamilyen más lexikális-morfológiai kategóriába is. Ezek között is a leggyakoribbak a növénynevek és állatnevek *-s* képzős formái, melyek szinte csak az ómagyar korban képviseltetik magukat: *Egres*, *Eperjes*, *Gyékényes*, *Zabos*, illetve *Kígyós*, *Ludas*. Ritkább esetben előfordul az *-ó*, *-ő* folyamatos melléknévi igenév képzőjével ellátott melléknévi jellegű szó is egyrészes tónévekben, mint ahogyan ezt az ómagyar kori *Zúgó* és a Somogy megyei modern kori *Bólintó* tónév esetében tapasztalhatjuk.

Képzetlen melléknév ugyancsak szerepelhet helynévként, de ezt csupán egyetlen általam vizsgált tónév bizonyítja: az Árpád-kori *Lassú* elnevezésű állóvíz.

II. A helynevekben szerepelhetnek tulajdonnevek is, melyek szintén két kategóriába sorolhatók: megjelenhetnek személynevekként, vagy már létező helynevekként.

a) Az egyrészes nevek között viszonylag ritkán jelennek meg személynévi lexémát tartalmazó nevek, ilyen az ómagyar kori *Nándor* elnevezésű tó, mely a régiségben személynévi használatában is ismeretes volt, noha elsődlegesen népnév ('dunai bolgár') funkciójában állt. A személynévvel szoros rokonságban álló nemzetségnév az alapszava az Árpád-kori *Abba* tónévnek, bár az *Árpád-kori Személynévtár* ősi egyelemű személynévként is nyilvántartja.

b) A vizsgált egyrészes tónevek között helynévi lexémát tartalmazó névalakok az Árpád-kori megnevező funkciójú jövevénynevek: *Blata*, *Blatan*, *Balaton*, *Izra*, *Csorna*, *Kakat*. A Somogy megyei tavak közül a *Balaton* és a *Baláta* nevek sorolhatóak ide.

1.2.2. A kétrészes tónevek lexikális-morfológiai felépítése

A kétrészes helynevek utótagjuk alapján kétfélek lehetnek. Második névrészként kizárólag földrajzi köznév vagy valódi helynév szerepelhet.

I. A földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek

Ebbe a lexikális-morfológiai csoportba azokat a helyneveket, jelen esetben tóneveket sorolhatjuk, melyek utótagjában földrajzi köznév szerepel. Ez a kitétel a legtöbb általam vizsgált állóvíznévre igaz. E helynevek előtagjaként különféle szófajú köznévi és tulajdonnévi lexémák egyaránt előfordulhatnak. A továbbiakban ezek alapján rendszerezem a névszerkezeti modelleket.

A. Az előtag főnév

a) A földrajzi köznév + földrajzi köznév szerkezetű nevek nem túl nagy számban vannak jelen a vizsgált névkorpuszokban. Az ómagyar kori névanyagból itt említhetők meg az *Értöve*, *Patak-tó*, *Sár-tó* és *Víz-ág* elnevezésű tónevek. A modern kori névanyagban nem találtam példát erre a lexikális kategóriára.

b) A személyt vagy csoportot jelölő főnév + földrajzi köznév struktúrájú nevek közé azok sorolhatóak, melyek

előtagjában népnév található, így a Somogy megyei *Cigány-tó*, illetve *Zsidó-tó*. Az előtag lehet foglalkozást, címet jelölő közszó, mint az ómagyar *Apát zátonya*, *Halász tava* és *Ispán tava* objektumok megnevezésénél. Ilyen lexikális elemek mutatkoznak a következő modern kori tónevekben is: *Esküt-tó*, *Finánc-tó*, *Grófi-halastó*, *Ispán-tó*, *Mónár-tó*, *Pap tava*, *Pápa-tó*, *Patikus-tó*, *Póstás-tó*. A *Bába tava*, *Remete gorondja* (ómagyar kori), *Asszony-tó* és *Barát-tó* (modern kori) elnevezések első névrészei szolgáltatnak példát arra az esetre, hogy ebben a kategóriában jelen van egy olyan alcsoport is, melyben személyt jelentő főnév szerepel.

Funkcionális tekintetben a fent említett előtagok mindegyikében birtokosi, tulajdonosi funkció vagy a tó környékén élő népnek a megnevezése fejeződik ki.

c) A nem személyt jelentő főnév + földrajzi köznév felépítésű nevekben az előtag tartalmazhat növényt vagy állatot jelölő közszót. Növénynév szerepel többek között a *Gyékény-tó*, *Körtvély-tó* ómagyar kori állóvíznevekben és a *Cser-tó*, *Köles-tó*, *Sás-tó* modern kori tónevekben. Pusztá állatnév alkotja a következő tónevek első névrészét: *Agár-tó*, *Béka-tó*, *Disznó-fertés*, *Juh-tó* stb. (Árpád-kori), valamint a *Bika-tó*, *Bivaj-usztató*, *Csikó-tó*, *Farkas-tó*, *Ökör-tó* (Somogy megyei). Találkozhatunk ebben a pozícióban tárgynevi lexémával, ahogy azt a *Kengyel-tó* ómagyar tónév, vagy a Somogy megyei *Csákány-tó*, *Kosár-tó*, *Mozsár-tó*, *Páncél-tó* és *Tekenyő-tó* tónevek is mutatják. Ebbe a kategóriába soroljuk az anyagneveket tartalmazó tóneveket is pl. az Árpád-kori *Ásvány-tó*, vagy a Somogy megyei *Vas-tó*.

B.) Az előtag melléknév (ijellegű szó)

a) Az egyik legnagyobb számú csoportot a képzetlen melléknév + földrajzi köznév struktúrájú helynevek alkotják. Az első névrészekben megjelenő képzetlen melléknévek funkcionális szempontból leggyakrabban a méretre, színre, alakra utaló névformákban jelennek meg. Az Árpád-kori névanyagból ide tartoznak például a *Nagy-tó*, *Fehér-tó*, *Fekete-örém*, *Kék-tó*, *Hosszú-tó* típusú állóvíznevek, valamint a modern kori *Fehér-tó*, *Fekete-tó*, *Görbe-tó*, *Hideg-tó*, *Uj-halastó*, *Vad-tó* helynevek.

b) A képzett melléknév + földrajzi köznév szerkezetű nevek első névrészeként olyan lexémákat találunk, melyek funkcionálisan a hely növény- vagy állatvilágára utalnak, ahogy azt teszik az Árpád-kori *Békás-tó*,

Bodzás-tó, Nadályos-tó, illetve a Somogy megyei *Csallányos-tó, Dercés-tó, Füzes-tó* megnevezésű tónevek első névrészei. A tó jellegzetes alakja tükröződik például a *Csucsos-tó* elnevezésű Somogy megyei tónévben (SMFN. 492).

c) A melléknévi igenév + földrajzi köznévszerkezetű struktúrák nem tartoznak a gyakori névtípusok közé. Folyamatos melléknévi igenév található a *Medvetörő-tó* és a *Szénégető-tó* Somogy megyei állóvíznevek első névrészeiben, másrészt befejezett melléknévi igenév mutatkozik az *Égött-tó* helynév esetében.

C.) Az előtag s z e m é l y n é v

Mindkét vizsgált névcsoportban előfordul, hogy a kétrészes helynevek első névrészt ősi egyelemű személynevek alkotják: az ómagyar kori *Áron morotvája, Jób hossza, Kolozs vejsze, Mihály rekesze*, valamint a modern kori *Balázs-tó*. A kételemű névrendszer használatának köszönhetően a modern kori névadás során szép számban találunk olyan névformákat, melyeknek előtagjaként családnév áll: *Borbás-tó, Mészáros-tó*. A keresztnév helynévként való megjelenése szintén jellegzetes névszerkezeti típus a modern korban: *Bence-tó, Berta-halastó, Gyurkó-tó, Jankó-tó, János-tó, Kálmán-tó, Laci-tó, Lénárt-tó, Márton tava, Mátyás-tó, Pali-tó, Pista-tó*. Az utóbbi példákön azt is megfigyelhetjük, hogy a keresztnévek becézett formái is gyakori névadási alapul szolgáltak. Két modern kori tónév esetében nagyon ritka módon teljes személynevek vannak jelen: *Póka-Juli-tó, Sánta-Juli-tó*.

Funkcionális tekintetben e nevek egyrészes megfelelőikhez hasonlóan a hely tulajdonosának, birtokosának vagy használójának a nevét viselik.

D.) Az előtag h e l y n é v (i s z á r m a z é k)

Ebben a kategóriában olyan tónevek szerepelhetnek, melyek előtagja egyrészes helynév, kétrészes helynév vagy egyrészes képzett helynév.

a) Az egyrészes helynév + földrajzi köznévszerkezetű helynév az ómagyar kori *Agár foka*. Az *Agár foka* tónév az *Agár-tó* elnevezésű állóvíz egy részét jelöli meg, míg pl. a *Lápos-fő* a *Lápos-tó* nevű objektum forrásának a megnevezésére szolgál.

b) Kétrészes helynév + földrajzi köznévszerkezetű helynév struktúrájú névszerkezetre is találhatunk példákat a tónevek között. Az Árpád-kori *Netecs-tó foka* elnevezésű állóvíz a *Netecs-tó* forrását, kezdetét jelöli, melynek előtagjában a

hely valaminek a része szemantikai tartalom fejeződik ki. Strukturálisan tehát az első névrészt egy összetett helynév alkotja, míg a második névrésze földrajzi köznévvé.

c) Az egyrésztes képzett helynév + földrajzi köznévvé szerkezet a modern korban igen gyakori névadási struktúra. Ezt mutatják az *Atalai-halastó*, *Bári-halastó*, *Csehi-tó*, *Fintori-tó*, *Göröndi-halastavak* megnevezései, ahol minden esetben az *-i* melléknévképző kapcsolódik a helynévi előtaghoz.

d) Kétrésztes képzett helynév + földrajzi köznévvé névszerkezetekre a modern kori tónevek esetében bukkantam. A *Bársony-malmi-tó*, *Bodor-vőgyi-tó*, *Csonka-berki-halastó*, *Pete-kuti-halastó* és a *Petős-malmi-halastó* állóvíznevek esetében az előtagként megjelenő összetett helynév *-i* képzős formájához kapcsolódik a *tó* vagy *halastó* földrajzi köznévvé.

II. A helynévi utótagú kétrésztes helynevek

Azokat a neveket, amelyek utótagja már korábban létezett helynévvé, különböző altípusokba sorolhatjuk aszerint, hogy bennük az utótag milyen formában tartalmazza a helynevet (TÓTH V. 2001c: 653). A vizsgált tónévállományokban csupán kétfajta névszerkezetű tónevekre találtam példákat.

a) A melléknévvé (i jellegű szó) + egyrésztes helynévvé összetételű névcsoportba az ómagyar kori névkorpuszból a *Kis-Tisza*, *Lassú-Duna* elnevezésű képzetlen melléknévi előtagot tartalmazó tóneveket, illetve a *Holt-Kompa*, *Holt-Vajas* elnevezésű képzett melléknévi előtagot tartalmazó állóvízneveket soroltam. Az ebbe a kategóriába tartozó nevek előtagjainak a szerepe minden esetben valamilyen sajátosság kifejezése.

b) A másik helynévi utótagot tartalmazó névszerkezeti típus, amelyben melléknévvé (i jellegű szó) + kétrésztes helynévvé kapcsolódik össze. A Somogy megyében található modern kori tónevek közül az *Alsó-Korona-tó*, *Asó-Árkus-tó*, *Asó-Kéncsi-tó*, *Felső-Szabarci-tó*, *Felső-Korona-tó*, *Felső-Árkus-tó* állóvíznevek tartoznak a strukturális kategória elemei közé. Előtagjaikban kivétel nélkül az *alsó* ~ *felső* antonimapár valamelyik tagja szerepel, a második névrészükben pedig kétrésztes helynévvé (tónév) áll.

Az a) és b) pont alatt feltüntetett tónevek keletkezési koruk szerinti megoszlásukat is mutatják, mivel az a) pont alatt kizárólag ómagyar kori helynevek, a b) pont alatt pedig modern kori tónevek szerepelnek.

2. Keletkezéstörténeti vizsgálat

A történeti helynévelemzés során azt vizsgáljuk, hogy milyen nyelvi szabályok szerint jönnek létre az új helynevek, miféle hatóerők irányítják a nyelvi elemeknek a nevekbe való beépülését. Az egyes kategóriákba mindig az utolsó névalakító mozzanat alapján soroljuk be a neveket (HOFFMANN 1993: 67). A keletkezési típus megállapításában mindig arra a helyzetre kell odafigyelnünk, amelyben egy adott hangsor egy adott jelentésben a magyar helynévrendszer részévé vált. A szláv eredetű *Izra* tónév esetében például a magyar helynévrendszer tagjaként csak az átvétel ténye a lényeges, annak, hogy a szláv nyelvben mi volt a jelentése, a magyar névrendszerbeli helye szempontjából nincs jelentősége. A régi helynévrendszer vizsgálatában a történeti elemzés mindig szükségszerűen kritikus pont: az idő távlatából megítélni egy-egy helynév keletkezését nem könnyű feladat, s nem is mindig oldható meg (TÓTH V. 2001a: 166).

1.Szintagmatikus szerkesztéssel alkotott helynevek

A szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett nevek közé azok a helynevek tartoznak, amelyek „keletkezésükkor szintagmatikus szerkezetként jöttek létre” (HOFFMANN 1993: 70). Az ide sorolható nevek mindig kétrészesek, mert a szerkezet mindkét tagja funkcionális jegyet kifejező névrész. Ennek a névalkotási csoportnak több alcsoportját különítjük el, miszerint e nevek alakulhattak jelzős szerkezetekből, határozós szerkezetekből és mellérendelő szerkezetekből. A tónevek körében kizárólag jelzős szerkezetekből alakult helyneveket találtam, amelyen belül minőségjelzős és birtokos jelzős összetételek fedezhetők fel.

1.1.Jelzős szerkezetből alakult nevek

1.1.1.Minőségjelzős szerkezetek

A minőségjelzős szerkezet két névrész közötti szintaktikai viszonyként értelmezhető. A jelzői szerepű első névrész mindig a denotátum valamely tulajdonságát jelöli meg, az utótag pedig csaknem minden esetben földrajzi köznévi névrész. A legtöbb esetben (ahogy ezt a lexikális vizsgálat során is említettem) melléknév szerepel ebben a szintaktikai szerepben, amely lehet képzett, mint az ómagyar kori *Békás-tó*, *Körtvélyes-tó*, *Sulymos-tó* vagy a modern kori *Babos-tó*, *Horgas-tó*, *Kárászos-tó*, *Kecskés-tó*, *Pontyos-tó*, *Rakottyas-tó* nevekben valamint, ahogy az ómagyar kori *Fehér-tó*, *Fekete-örém*, *Kerek-tó*, *Kis-tó*, *Hosszú-tó*, illetve ahogyan azt modern kori *Csonka-tó*, *Fehér-tó*, *Fekete-tó*, *Hideg-tó*, *Kék-tó*, *Kis-tó*, *Meleg-tó*, *Mél-tó*, *Nagy-tó*, *Öreg-tó* névformákban láthatjuk. A minőségjelzős szerkezeteket sok esetben főnévi, növény- vagy állatnévi jelző alkotja: az Árpád-kori *Agár-tó*, *Béka-tó* vagy a Somogy megyei *Kánya-tó*, *Köles-tó* nevekben láttunk erre példákat. Funkcionális jellegüket tekintve nagyon sokfélék lehetnek az e kategóriába tartozó nevek: a tó méretére, alakjára, színére, állapotára, anyagára, növény- és állatvilágára egyaránt utalhatnak a jelzői szerepben álló névrészek.

A minőségjelzős szerkezeteken belül megkülönböztethetünk kijelölő jelzős szerkezeteket, amelyekben a jelző csak valamihez viszonyítva értelmezhető. A modern kori tónevek között előfordul ilyen típus. Az *Alsó-Korona-tó* és a *Fölső-Korona-tó* nevek arra utalnak, hogy a Nagyatád településen lévő *Korona-tó*-nak két részét különítik el a helyiek.

1.1.2.Birtokos jelzős szerkezetek

Helyneveink egyik leggyakoribb keletkezési típusa a birtokos megnevezésével történő helynévalkotás. Ennek egyik módja a pusztaszemélynévvel történő névadás (amelyről majd a metonímia kapcsán szólok), a másik pedig, hogy a birtokos nevet a helyfajtát jelölő lexémához vagy helynévi névrészhez kapcsolják, létrehozva ezzel a birtokos jelzős szerkezetű helyneveket.

A birtokos jelzős szerkezetből alakult helyneveket más szempontból is osztályozhatjuk, hiszen ezekre a helynevekre a jelöltség és jelöletlenség kettőssége éppúgy jellemző, ahogy ezt a közszavak körében az ilyen jellegű szóösszetételekben, szintagmákban tapasztalhatjuk (vö. TÓTH V. 2001c: 170).

A jelöletlen birtokviszonyt tartalmazó víznevek bővítményi tagja szinte minden esetben személynév. Ez a szerkezet típus kisebb arányban jelen van az Árpád-kori tónevek esetében is: *Ecseg-tó* (1326: *Echegtov*, KMHSz. 87), *Kalenda-víz* (1214: *Kalenda wyz*, KMHSz. 142), *Nándor-tó* (1075/+124/+217: *Nandurtou*, KMHSz. 199). A Somogy megyei tavak között jóval nagyobb számban fordulnak elő jelöletlen birtokviszonyt tartalmazó nevek, és itt is minden esetben személynév áll az első névrészi szerepben: *Beke-tó*, *Bence-tó*, *Berta-halastó*, *Borbás-tó*, *Gyurkó-tó*, *János-tó*, *Kálmán-tó* stb. Az ilyen szerkezetű víznevek második névrészában rendszerint földrajzi köznévi lexémát találunk.

A jelölt birtokos jelzős szerkezetű helynevek névrészfunkcióik szerinti megoszlásakor jelentős számban találunk valós birtoklásra utaló személyt jelölő lexémát előtagként, amely többnyire valamely személynév (*Áron morotvája*, *Csikur tava*, *Ecse tava*, *Jób hossza*, *Kalenda vize*, *Kolozs vejsze*, *Leuka tava*, *Mihály rekesze*, *Vejrümür tava*), ritkábban foglalkozás- vagy méltóságnév (*Apát zátonya*, *Bába tava*, *Halász tava*, *Ispán tava*). Nem ritka továbbá az olyan jelölt birtokos jelzős szerkezet sem, amelyben az előtag településnév (*Csodán tava*, *Pozsony tava*, *Rozsán tava*, *Torda sara*), s az ilyen névformák lokális természetű viszonyra, nem pedig valós birtokviszonyra utalnak, mint az előbbi helynevek. Fontos megjegyeznünk, hogy jelölt birtokviszonyt kifejező neveket kizárólag az Árpád-kori névanyagban találtam, ami azt is jelenti, hogy a birtokviszony jelöltsége az ómagyar korban, míg a jelöletlenség inkább a modern korban volt jelentősebb.

2.Morfematikus szerkesztéssel alkotott nevek

„A morfematikai szerkesztés azt a névalkotási eljárást takarja, amelynek során valamely nyelvi elem egy kötött morféma (képző, jel, rag) vagy ahhoz hasonló funkciójú elem (névutó) hozzákapcsolásával helynévi szerep betöltésére válik alakalmassá.” (HOFFMANN 1993: 73). A névalkotásban részt vevő morféma jellege alapján HOFFMANN a következő négy alcsoportra osztja a kategóriát: a) helynévképzővel, b) névszójellel, c) helyraggal, d) névutóval keletkezett helynevek csoportja. Az általam vizsgált két névkorpusz tónevei között csak helynévképzővel keletkezett nevek szerepelnek. Morfematikus szerkesztéssel mindig egyrészes nevek keletkeznek.

A korai ómagyar korban nagy mennyiségű *-s* képzőt tartalmazó helynévvel találkozunk. E helynévképző szerepe az ellátottság kifejezése. Az Árpád-korban gyakran megjelennek ilyen helynévképzővel ellátott tónevek egyrészes formában, s az alapszavak között van növénynév: *Gyékényes* (1326: *Gekenus*, KMHSz. 117), *Gyümölcsényes* (1200 k.: *Gumulchenus*, KMHSz. 119), *Hagymás* (1092: *Hagmas*, KMHSz. 120), *Körtvélyes* (1138/329: *Kurtuelis*, KMHSz. 166), *Zabos* (1212/397/405: *Zabus*, KMHSz. 304), állatnév: *Hattyas* (1282: *Hathyas*, KMHSz. 125), *Kárászos* (1326: *Karazus*, KMHSz. 145), *Kígyós* (1257: *Kygous*, KMHSz. 154), *Solymos* (1344: *Solmus*, KMHSz. 242).

A vizsgált tónevek között az Árpád-korban mindössze egy ízben *-d* képzős nevet is felfedeztem: *Forród* (1284: *Forrod*, KMHSz. 104). E formáns eredeti funkciója a szakirodalom szerint az *-s* képzőhöz hasonlóan az ellátottság kifejezése volt.

A morfológiai szerkesztés — amint azt az itt bemutatott példák jelzik — a modern kori Somogy megyei tónevekre egyáltalán nem jellemző.

3. Jelentésbeli névalkotás

Jelentésbeli névalkotáson azt a névadási módot értjük, amikor egy, a nyelvben létező (és adott jelentéssel rendelkező) hangsor anélkül nyer új, helynévi jelentést, hogy szerkezete megváltozna (HOFFMANN 1993: 91, 92). A jelentésbeli névadáson belül több keletkezéstípust különböztetünk meg.

3.1. Jelentéshasadással keletkezett tónevek

HOFFMANN jelentéshasadáson azt a névkeletkezési folyamatot érti, amely során „puszta földrajzi köznévből — bármiféle formáns (lexéma, képző) hozzákapcsolása nélkül — helynév keletkezik” (HOFFMANN 1993: 93). Jelentéshasadással tehát csak földrajzi köznevekkel alakilag azonos helynevek keletkezhetnek. Erre a keletkezési módra a tónevek között az ómagyar korban található példák: az *Álló* (1326: *Allov*, KMHSz. 31), a *Morotva* (1255: *Mortua*, KMHSz. 192) és a *Tó* (1015/+158/403: *Tow*, KMHSz. 278) helynevek. A modern kori névanyagban pedig a *Halastó* elnevezés lehet példa a jelentéshasadással keletkezett tónévre.

3.2. Metonimikus névadással keletkezett tónevek

A metonímia két fogalom közti térbeli, időbeli, anyagbeli érintkezésen vagy ok-okozati kapcsolaton alapuló névátvitel. Az általam vizsgált névkorpuszok közül csupán az ómagyar névcsoportban találtam metonimikus névadással keletkezett tóneveket, ahol a névalkotási módnak az alábbi típusai figyelhetők meg:

3.2.1. személy → a hely, ami a tulajdona és/vagy a hely, ahol lakik

A puszta személynévvel való helynévadást a szakirodalom ősi eredetűnek tartja, amely még a nomád időkből maradt fenn. „Akkor ugyanis — ha valakit kerestek — a személy volt a fontos, nem a folyton változó hely” (KÁLMÁN 1989: 152). Ebbe a keletkezéstörténeti csoportba sorolható tónevek az *Abba* (1264: *Abba*, KMHSz. 27), *Dabosa* (1212: *Dabosa*, KMHSz. 79), *Herceg* (1212: *Herceg*, KMHSz. 127), *Nándor* (1037/+124/+217: *Nandur*, KMHSz. 198).

3.2.2. csoport/nép/törzs → a hely, ahol lakik

Ebbe a keletkezéstörténeti csoportba sorolom az Árpád-kori *Ond* (1295: *Ond*, KMHSz. 207) elnevezésű tónevet, mely talán puszta törzsnévből metonimikus névadással keletkezett.

3.2.3. állat → a hely, ahol előfordul

Ebbe a csoportba két puszta állatnévből keletkezett ómagyar kori tónév sorolható. A *Hód* (1282: *Hood*, KMHSz. 130) és a *Vidra* (1264/[XIV.]: *Vidria*, KMHSz. 299) tónevek esetében egyértelműen azt figyelhetjük meg, hogy metonimikus névadással a hely alapvetően olyan állatok nevét viselheti, melyek a vízhez, vízi életmódhoz köthetőek.

A modern kori névkorpuszban efféle névalkotási mód lehetőségével nem találkoztam.

4. Szerkezeti változással alakult nevek

E névkeletkezési folyamat lényege, hogy a név alakja úgy változik meg, hogy közben a tulajdonnévi jelentés (azaz a denotatív jelentés) változatlan marad. A névalkotás e típusa tehát felfogható a jelentésbeli névalkotás fordított folyamataként is (HOFFMANN 1993: 121).

4.1. Ellipszissel keletkezett helynevek

„Az ellipszis során a helynévből egy funkcionális-szemantikai egység, azaz az egyik névrész eltűnik: a kétrészes név egyrészessé alakul” (HOFFMANN 1993: 123).

Az elliptikus változás során többnyire a nevek helyfajtajelölő földrajzi köznévi főtagja marad el. A megmaradt névrész vizsgálatokor BENKŐ megállapította, hogy többnyire a földrajzi név azon tagja marad meg, amely „önmagában is elég erős képzettartalmú” (vö. BENKŐ. 1980). Árpád-kori példaként erre a keletkezéstípusra esetleg a *Horgas-tó* (1349: *Horgas-tho*, KMHSz. 132) > *Horgas* (1075: *Horgas*, KMHSz. 132), *Kengyel-tó* (1337: *Kengeltow*, KMHSz. 150) > *Kengyel* (1018: *Kangalu*, KMHSz. 149), *Sulymos-tó* (1248>393: *Sulmus tho*, KMHSz. 244) > *Sulymos* (1075/+124/+217: *Sulmus*, KMHSz. 244) állóvíznevek eseteit említhetjük meg. Csak olyan helynevek kapcsán vettem fel az elliptikus névalakulás lehetőségét, ahol a kiindulási alapul szolgáló név és a másodlagos forma egyaránt adatolható.

5.Névátvétel

Az átvett nevek csoportja névrendszertanilag a történeti tipológia előző négy kategóriájával (mint a belső névalkotás formáival) áll szemben (vö. HOFFMANN 1993: 143). E nevek legtöbbje szláv nyelvi alapon közelíthető meg, és a névátvétellel a magyar helynévrendszer elemeivé lettek. Az Árpád-korban jelen lévő átvett nevek: *Balaton*, *Blata*, *Blatan*, *Csorna*, *Dragosz-Csernüc*, *Izra*, *Keresnye*, *Sztrisin*. Somogy megyei névátvétellel született nevek: *Balaton*, *Baláta*.

III. Összegzés

Dolgozatom összefoglalásában néhány táblázattal szemléltetem a vizsgált korok tónévrendszereinek hasonló és eltérő vonásait.

Mindenekelőtt egy érzékletes különbségre szeretnék rámutatni a két kor tónévanyagának tekintetében: az alábbi táblázat az egy- és kétrészes névek megoszlását mutatja a két korszakban.

	Árpád-kor	mai Somogy megye
egyrészes név	108 (55%)	49 (8.6%)
kétrészes név	89 (45%)	515 (91.4%)
összes név	197	564

Amint azt a táblázat nagyon szemléletesen mutatja, az ómagyar korban a két névszerkezeti típus megoszlása arányos, noha valamivel gyakoribbak az egyrészes névek. A modern korban viszont a kétrészes nevek meghatározóan túlsúlyban vannak, hiszen a névkorpusz 91%-át alkotják.

1.A funkcionális-szemantikai vizsgálat eredményeinek összefoglalása

Az Árpád-korban a leggyakoribb névrészfunkciónak a tárgyakhoz, élőlényekhez való viszonyt kifejező szerep mutatkozott. Ezen belül is a legtöbb név a tó környezetében lévő állat- és növényvilágról kapta a nevét (*Körtvély-tó*, *Nadályos-tó*), és néhány esetben az ott található építményről, épületről vagy egy-egy vízközelben használatos tárgyról, mint ahogy ezt a *Három borjúól*, *Hidas-tó* és *Horgas-tó* elnevezések is mutatják. A helyfajtajelölő F funkció megjelenését két csoportra érdemes osztani, mivel alkothat egyrészes néveket, másrészt viszont előfordul kétrészes állóvíznevek második névrészeiben. Ez utóbbi megjelenési forma a másik leggyakrabban jelenlévő funkció az ómagyar kori tónévanyagban, hiszen a kétrészes névek közel 70%-a tartozik ebbe a kategóriába. A megnevező funkció egyik korban sem túl nagy elemszámú csoport (3-4%), de azok a névek, melyek ebbe a szemantikai kategóriába sorolandók szintén kétféle névszerkezeti formában fordulnak elő: egyrészes nevekben és kétrészes nevek második névrészeiben.

A modern korban a legbővebb két kategóriának a már meglévő helyhez való viszonyuláson alapuló névrészfunkció és a tulajdonságot kifejező funkció mutatkozik. Az előbbire példa a *Sárvíz-tói-halastó* elnevezés, melyben egy már meglévő tónévhez viszonyított helyzet képezte a névadás alapját. A tulajdonságot kifejező szemantikai kategórián belül a legtöbb névben a tó alakjára (*Kettős-tó*) és méretére (*Nagy-tó*) való utalás jelenik meg, míg a másik bőséges osztályt főként azok a helynevek töltik fel, melyek az állóvíz viszonyított, relatív helyzetére mutatnak. Ez azért is lehetséges, mivel a modern korban gyakoriak a mesterségesen létrehozott tavak, amelyeket viszonyító névvel látnak el, mint ezt például a *Harmadik-halastó* tónév esetében is láthatjuk. A két korszak közötti legnagyobb számbeli eltérés is ebben a kategóriában mutatkozik, és ennek talán az előbb említettek is oki lehetnek.

2. A lexikális-morfológiai vizsgálat eredményeinek összegzése

A lexikális-morfológiai vizsgálat során a két kor névkorpuszát az egy- és kétrészes neveknek megfelelően vizsgáltam. Az Árpád-kori egyrészes nevekről azt állapíthatjuk meg, hogy legtöbbjük valamilyen melléknévből (*Lassú*), melléknévi jellegű szóból (*Kárászos*), esetleg melléknévi igenévből (*Zúgó*) alakult. A Somogy megyei egyrészes nevek között a legtöbb tónév földrajzi köznévi lexémát tartalmaz, igaz viszont, hogy e nevek majd mindegyike azonos lexikai egységből áll: 35 *Halastó* nevű helyre bukkantam a megye névállományában.

A kétrészes tónevek lexikális-morfológiai vizsgálatakor megállapíthatjuk a tónevek utótagjairól, hogy mindkét korban a főnévi utótagú tónevek a leggyakoribbak. Ezen belül is természetesen a legtöbb utótag lexikális tekintetben földrajzi köznév. Az ómagyar kori kétrészes tónevek 68%-a a főnévi utótagú víznevek kategóriájába tartozik, míg a Somogy megyei tónevek 87%-a sorolható ide. A helynevek utótagjai lehetnek ugyanakkor személynévi vagy helynévi eredetűek is, ám a tónevek körében kizárólag helynévi utótagú víznevekre találtam. Ilyen helynévi utótagú Árpád-kori a *Lassú-Duna* elnevezésű tó és például a modern kori *Alsó-Korona-tó* elnevezésű állóvíz. Természetesen részletes vizsgálat alá kellett vonni a kétrészes nevek előtagjait is, melynek eredményeképpen megállapíthatjuk, hogy lexikálisan nagyon sokszínűek a vizsgált állóvíznevek. Összehasonlítva arányosan oszlanak meg a kategóriák, mivel a leggyakrabban melléknév, vagy

melléknévi jellegű szó alkotja a víznevek előtagjait mindkét korban. Az ómagyar korban a melléknévi jellegű előtagok 57%-át képzetlen melléknevek alkotják (*Hosszú-tó*), és ez az arány a modern korban is 58% (*Görbe-uszó*). Az Árpád-kori kategória 34%-át képzett melléknevek teszik ki (*Köves-tó*), Somogy megyében a tónevek 41%-ának az előtagjában szerepelnek ilyen szófajú szavak (*Füzes-tó*). A tulajdonnevek és a közszavak jelenléte szintén hasonló arányokban van jelen mindkét névkorpuszban, lényegesebb eltérés a helynévi jellegű szavak jelenlétében fedezhető fel, mivel ezek a lexémák sokkal gyakoribbak a modern kori névadásban, mint az ómagyar korban.

3. A keletkezéstörténeti vizsgálat eredményeinek összegzése

	Árpád-kor	Mai Somogy megye
szintagmatikus szerkesztés	76 (38.5%)	476 (84%)
morfematikai szerkesztés	15 (8%)	0
jelentésbeli névalkotás	13 (6.5%)	35 (6.7%)
szerkezeti változás	5 (2.5%)	0
névátvétel	5 (2.5%)	2 (0.3%)
egyéb	83 (42%)	51 (9%)

A keletkezéstörténeti vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a Somogy megyei tónevek körében a helynevek nagy többsége szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett. Mivel a modern kori nevek általában kétrészesek, ezért a többi névalkotási-, névkeletkezési mód alapvetően háttérbe szorul. A Somogy megyei tónevek azon 6%-a került a jelentésbeli névalkotás kategóriájába, melyek jelentéshasadással keletkeztek, vagyis amelyekben a helyfajtajelölő *halastó* közszóból jött létre mindenféle szerkezeti változás nélkül helynév.

Az Árpád-kori tónevek keletkezéstörténetileg már jóval szerteágazóbbak, ami természetesen az egyrészes helynevek gyakoribb jelenlétének is köszönhető. Ebben a korban is (legalábbis a tónevek körében) a szintagmatikus szerkesztésmód a legjellemzőbb, azonban erről a kategóriáról meg kell említenünk, hogy kizárólag jelzős szerkezetek jelennek meg a tónevekben. Gyakori a birtokos jelzős szerkezetek jelenléte, mint az ómagyar *Csodán tava* víznév esetében, azonban a minőségjelzős névszerkezet is gyakori, ahogy ezt a modern kori *Szekere-tó* állóvíznév is mutatja. Ez a megállapítás egyébként a modern kori tónévadásnak is sajátja. A morfematikus szerkesztéssel keletkezett tóneveknek is csak az egyik alcsoportja képviselteti magát,

még hozzá a helynévképzővel keletkezett neveké. Néhány ómagyar kori tónév létrejötte a jelentéshasadás eseményéhez köthető. Az *Álló*, *Tó* vagy *Morotva* megnevezésű ómagyar tónévek úgy jöttek létre, hogy mindenféle szerkezeti változás nélkül helynév vált belőlük. Ám ez nem túl gyakori jelenség ebben a korban sem. A metonimikus névadásmód pedig az Árpád-kori tónévek 3.5%-ának esetében játszott szerepet (pl. *Abba*, *Vidra*).

Az Árpád-kori és a modern kori tónévek összevető vizsgálata jelentős különbségeket hozott a felszínre. Azt láthattuk, hogy a régi névadásban az egy- és kétrészes helynevek aránya kiegyensúlyozottabb volt, maga a tónévrendszer is sokszínűbb képet mutatott. Napjaink tónévállománya jóval egyneműbb, ami főként azzal áll összefüggésben, hogy az egyrészes helynevek kategóriája jelentős mértékben visszaszorult. Hangsúlyoznunk kell azonban azt is, hogy a modern kori tónévállományról átfogó képet nem festhettem, hiszen mindössze egy megye e névfajtába tartozó egyedeit vontam vizsgálat alá. Elképzelhetőnek tartom, hogy más vidékeken esetleg más jellegzetességek is előkerülhetnek, hiszen a névadásban nemcsak egy-egy kor, hanem egy-egy vidék között is feltételezhetünk eltéréseket.

Felhasznált irodalom

- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár*. Bp, 2004.
- BENKŐ LORÁND (1947), A Nyárádmente földrajzi nevei. MNYTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1980), *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1993), Megjegyzések víznevekről. *Névtani Értesítő* 15: 50-56.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I-II*. Bp. 1988.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2002), Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 35-46.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2005), A helynevek jelentéstani kategóriáiról: *Magyar Nyelvjárások* 43: 95-102.
- GYÖRFFY ERZSÉBET - RESZEGI KATALIN (2003), Árpád-kori hegy- és víznevek funkcionális-szemantikai szempontú összehasonlító vizsgálata: *Magyar Nyelvjárások* 41: 195-204.
- HA. = HOFFMANN ISTVÁN- RÁCZ ANITA- TÓTH VALÉRIA, Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1.-2. *A Magyar Névarchívum kiadványai* 1. Debrecen, 1997.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1979), *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp.
- PÓCZOS RITA (2001), *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debrecen
- ŠMILAUER, VLADIMÍR (1970), *Příručka slovanské toponomastiky*. Handbuch der slawischen Toponomoshk. Praha
- SMFN = *Somogy megye földrajzi nevei*. Főszerk. VÉGH JÓZSEF Bp. 1974.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND I-III. 1967-76.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND Bp, 1991.
- TÓTH VALÉRIA (1999), Helynevek a helynevekben: *Magyar Nyelvjárások* 37: 435-42.
- TÓTH VALÉRIA (2001a), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen
- TÓTH VALÉRIA (2001b), *Abauj és Bars vármegye helynevei*. Debrecen

TÓTH VALÉRIA (2001c), A helynevek lexikális szerkezetéről: *Folia Uralica*
Debreceni 8: 643-65.

Melléklet

Szakdolgozatomban két különböző kor tónévállományának vizsgálatával, összevetésével az adott két kor tónévadási szokásainak hasonlóságait és különbségeit igyekeztem feltárni. A dolgozatom mellékleteként az összegyűjtött tóneveket adom közre adatbázisba rendezve, a kódolás során a HOFFMANN ISTVÁN-féle helynévelemzési modell kategóriarendszerét használom. A melléklet első részében az Árpád-korból gyűjtött tónevek adatbázisa, a második részben pedig a modern kori, Somogy megye tóneveinek adatbázisa található. A nevek névrészekre, névelemekre tagolását a funkcionális-szemantikai, a lexikális-morfológiai és a keletkezéstörténeti elemzésük követi.

